

तौतरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_E^AT_EX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several $\text{\LaTeX}$ macros designed by H. L. Prasad. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.

See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	45
तृतीयः प्रश्नः	63
चतुर्थः प्रश्नः	81
पञ्चमः प्रश्नः	114
षष्ठः प्रश्नः	152
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	169
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	177
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	184
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	189

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्

प्रथमः प्रश्नः	236
द्वितीयः प्रश्नः	236
तृतीयः प्रश्नः	253

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भूद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भूद्रं पंश्येमा॒क्षभि॒र्यजंत्राः। स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टु॒वा॑ संस्तु॒नूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा वि॒श्ववेदाः। स्वस्ति न॒स्ताक्ष्यो अरिष्टनेभिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भूद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भूद्रं पंश्येमा॒क्षभि॒र्यजंत्राः। स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टु॒वा॑ संस्तु॒नूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा वि॒श्ववेदाः। स्वस्ति न॒स्ताक्ष्यो अरिष्टनेभिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपंमापाम्‌पः सर्वाः। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमुतेः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च सूर्य॑श्च। सुह संश्वस्करद्धिया। वृ॒खश्वा॑ रश्मि॒पतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवन॒सूवरीः। पुत्र॒वत्वाय॑ मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। मुहुसो मंहसुः

स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता॥२॥

अुपाश्युष्णिमृपा रक्षः। अुपाश्युष्णिमृपा रघम्। अपग्रामपं चावर्तिम्।
अपदेवीरितो हिता। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषंत। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वे रवि
विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्द्वृवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्योऽस्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्ती न निवर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः
संवथ्सरङ्ग श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः।
ऊरुः संत्र निवर्तते। अधिसंवथ्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च मंहद्दिश्च। सुमारुढः प्रदृश्यते। संवथ्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिघः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सुहस्रं तत्र नीयते। एकं हि शिरो नाना मुखे। कृथस्तं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तेन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिव्यते। शुक्लकृष्णे संवथ्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तै अन्यद्यज्ञतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी घौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निहरतिरस्त्वति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवथ्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवथ्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पथ्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक्ञानां सुस्थमाहुरेकज्ञम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति। तेषांमिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्यु अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहांको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविद् ऽसखायम्।

न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीँ शृणोत्युलकँ शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। कृतुरकृतुना नुद्यमानः। विनादाभिधावः। पष्ठिश्च त्रिंशका वल्लाः। शुक्लकृष्णौ च पाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवथ्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्शं परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। कृतूना तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीँ सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाँ प्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि। आदित्यानां निबोधत। संवथ्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवथ्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवथ्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वरुषाभ्य इत्युर्धः॥११॥

अक्षिंदुःखोत्थिंतस्यैव। विप्रसंन्ने कुनीनिके। आङ्के चाद्ग्राणं नास्ति। क्रूभूणां
तन्निबोधत। कुनकाभानि वासाऽसि। अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत।
अहं वौ जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रणः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव।
सन्नद्वाः सह ददृशे ह। अपघ्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः।
अकुद्धस्य योथस्यमानस्य। कुद्धस्येव लोहिनी। हेमतश्कुषी विद्यात्। अक्षयोः
क्षिप्णोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति
शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्येषा भवति।
इहेहवः स्वतुपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिंताम्राणि वासाऽसि। अष्टिवंत्रिशतप्रिं च। विश्वे देवा विप्रहन्ति।
अग्निजिह्वा असश्वत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नन्दो न

पंवमानः। मातृकच्चन् विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्णिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्निरूपेण। धनुज्यामछिनस्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु
चक्षते। एतदेव शंयोर्बाह्यस्पत्यस्य। एतद्वद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्णिः। शिरः
उत्पितेष। स प्रवग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवग्येण यज्ञेन् यज्ञते। रुद्रस्य स शिरः
प्रतिंदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेदं॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वक्षोऽतिरक्षात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासात्सि। न चक्षुः
प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंस्रातः। सतस्तद्वलक्षणम्। लोहितोऽक्षिणी
शारशीर्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्वं क्रतवो नमन्ते।
मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवर्थसर एतैः
सेनानीभिः सुह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रुप्तसः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रुपसो अशुमर्तीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः
शच्याधमन्तम्। उपस्थुहि तं नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह।
असुरान् परिवृश्चति। पृथिव्यशुमर्ती। तामन्वस्थितः संवध्सरो दिवं च।
नैव विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते
स्वर्गल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं
सन्निर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः। ते अस्मै सर्वे
दिवमातपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरु
नं जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं
चित्रभानु। यस्मिन्थसूर्य अर्पिताः सप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाञ्च्योतिर्लभन्ते।
तान्ध्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि।

सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त सूर्यानुति।
पञ्चकर्णो वाथ्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यंप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामैरुं
गृन्तुम्। अपश्यमहमेथ्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्घ्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त
मंहामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतंज्ञा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह
तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषाभवति। सप्त सूर्यदिवमनुप्रविष्टाः।
तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जदुहाना
अनपस्फुरन्ते इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषाभवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतारं कृत्विजः। देवा आदित्याये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण
इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राजं कृतून् करोति। एतं यैवावृता सहस्रसूर्यताया इति
वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्यावेद्वृता शतं शतं भूर्मीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्थसुहस्र॑ सूर्योः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदंसी इ॒ति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्।
अष्टौ तु व्यवसिता इ॒ति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति।
चित्रं देवानामुदंगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावांपृथिवी
अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

[७]

केदमप्रे॑ निविशते। क्वायं॑ संवथ्सरो मिथः। क्वाहः क्वेयं दैव रात्री। क्व मासा
ऋतवः॑ श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः॑ सह। क्रेमा आपो निविशन्ते।
यदीतो यान्ति॑ समग्रति। काला अपसु निविशन्ते। अपः॑ सूर्य॑ सुमाहिताः॥२६॥

अभ्राण्युपः॑ प्रपद्यन्ते। विद्युथ्सूर्य॑ सुमाहिता। अनवर्णे इ॑मे भूमी। इ॒यं चाऽसौ च॒
रोदंसी। किञ्चिद्विद्वान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना॑ विधृते भूमी। इ॒ति॑
वथसस्य॑ वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवुसिनी॑ मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यष्टभाद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मृयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं पुरायणम्। एको युद्धारयहेवः। रेजतीं रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयहेवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्वैव। एतदस्य पुरायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवममध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्राति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावर्मो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुमग्निं च सम्राति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्व्यन्तं प्रब्रूहि। यदि वैथाऽस्तो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्वन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र

तेऽयोनि॒जा जंनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमा॑पद्युन्ते। अ॒द्यमा॑नाः स्व॒कर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इ॒व। ततः पूयन्ते वास॒वैः। अपैतं मृत्युं जंयति। य ए॒वं वेदं। स खल्वै॒व विद्वा॒ह्यणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्याति॒थिः सिद्धगं॒मनः सिद्धागं॒मनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्थसृ॒पासुवाः। रोहन्ति पूर्व्या॑ रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिंथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा॑ रुये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्वा। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यपाश्वा। पुङ्किराधाश्वु सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरचिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादश-पुरुषस्यैकादशस्त्रीकुस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः इयामाः। कपिला अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा
अवपत्तन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं वैद्युतो हिनुस्ति। य एवं वेद। स होवाच
व्यासः पाराशर्याः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट। अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः।
कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्थसूर्यवुर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरुगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनुस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी
सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुर्णौ। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो
विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतुपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधश्चेत्येते। ये चेमेऽश्चिमिविद्विषः। पर्जन्याः
सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविंपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुर्दीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं

भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। महर्षिमस्य गोप्तारम्॥ जमदंगिमकुर्वत।
जमदंगिराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥ ३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं
यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदैः। शं चतुर्ष्पदे। सोमपा(३) असोमपा(३) इति
निगदंव्याख्याताः॥ ४०॥

[९]

सुहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विनां भुज्यनासुत्या। विश्वस्य
जगतस्पती। जाया भूमिः पतिर्व्योम। मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यंजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिंव
स्थः॥ ४१॥

विश्वा हि माया अवर्थः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह रातिरस्तु।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः सुः सखायौ।

ताव॑श्विना॑ रा॒सभा॑श्वा॒ हवं मे। शुभ॑स्प॒ती आ॒गतं॑ सूर्यो॑ सु॒ह। त्युग्रो॑ह
भुज्युम॑श्विनोदमेघे। रु॒यिं न कश्चिं॑ममृवा॑(२) अवाहा॑। तमू॒हथुन॑भिरा॑त्म॒न-
वर्ती॑भिः। अ॒न्तरि॒क्षप्रुद्धि॒रपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षप॒स्त्रिरहा॑तिव्रज॑द्द्विः। नासंत्या भुज्युमू॒हथुः पत॒ज्जैः। स॒मुद्रस्य
धन्वंत्रा॒द्रस्यं पा॒रे। त्रिभीरथैः शुतप॑द्विः षड॑श्वैः। स॒वितारं वितं॒वन्तम्। अनु॑बन्धाति
शाम्बरः। आपपूर॒षम्बरश्वैव। स॒विता॑रैपु॒सोऽभवत्। त्यं॑ सुतृपं विंदित्वैव।
बुहुसो॑म गि॒रं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वंक्रियान्तम्। आयसूयान्थ्सोमंतृफसुषु। स सङ्गामस्तमौद्योऽ-
त्योतः। वाचो गा॑ः पिंपाति॑ तत्। स तद्वोभिः स्तवा॑ऽत्येत्यन्ये। रुक्षसाँनन्विताश्वं ये।
अ॒न्वेति॑ परिवृत्या॑ऽस्तः। ए॒वमेतौ स्थो॑ अश्विना। ते ए॒ते द्यु॑ः पृथि॒व्योः। अहं॑रहुर्गर्भं
दधाथ्ये॥४४॥

तयो॑रेतौ व॒थ्सावंहोरा॒त्रे। पृथि॒व्या अहः। दि॒वो रात्रिः। ता अविं॑सृष्टौ। दम्पती॑

एव भवतः। तयोरेतौ वृथसौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वृथसः। श्वेत आदित्यः।
अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृथसौ। वृत्रश्च
वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वृथसौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते।
सेय रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवंसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रुशमयः।
यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिंश्च
भवति। य एवं वेदा एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वृथसः। अथ
पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजुमासते। पितैषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम्। मुहः
संमुद्रं वरुणस्तुरोदधे। धीरं इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते वितत्

ब्रह्मणस्पते । प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः । अतंपतनूर्न तदामो अंश्रुते । शृतासु
इद्धहन्तस्तथस्माशत । ब्रह्मा देवानांम् । असतः सुद्ये ततक्षुः ॥४८॥

ऋषयः सुप्तात्रिश्च यत् । सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च । नक्षत्रैः शङ्कुतोऽवसन् । अथ
सवितुः श्यावाश्चस्यावर्तिकामस्य । अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा । नक्तं दद्वश्च
कुहृचिद्विवेयुः । अदव्यानि वरुणस्य ब्रतानि । विचाकशश्चन्द्रमा नक्षत्रमेति ।
तथसवितुवरेण्यम् । भर्गो देवस्य धीमहि ॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात् । तथसवितुर्वृणीमहे । वृयं देवस्य भोजनम् । श्रेष्ठं
सर्वधातमम् । तुरुं भर्गस्य धीमहि । अपांगूहत सविता तृभीन् । सर्वान्दिवो अन्यसः ।
नक्तं तान्यभवन्दृशो । अस्थ्यस्था सम्भविष्यामः । नाम् नामैव नाम मै ॥५०॥

नपुः संकु पुमाङ्गुर्ल्लयस्मि । स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः । यजेऽयक्षि यष्टाहे च । मया
भूतान्ययक्षत । पशवो मम भूतानि । अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः । स्त्रियः सुतीः । ता
उमे पुः स आहुः । पश्यदक्षुणवान्नविचेतदन्धः । कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत ॥५१॥

यस्ता विजानाथ्सवितुः पितासंत्। अन्यो मणिमविन्दत्। तमनङ्गुलिरावयत्।
 अग्रीवः प्रत्यमुश्चत्। तमजिह्वा असश्चत्। ऊर्ध्वमूलमवाक्षुखम्। वृक्षं यो वेद
 सम्प्राप्ति। न स जातु जनः श्रद्ध्यात्। मृत्युर्मा॒र्यादितिः। हसितः रुदितं
 गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्नेव विद्धि तत्।
 अतृष्णुस्तृष्णध्यायत्। अस्माज्ञाता मै मिथू चरन्न। पुत्रो निरकृत्यावैदेहः। अचेता॑
 यश्च चेतनः। सु तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यमुश्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्चत्। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ
 चरित्वा प्रविशेत्। तथसम्बवस्य व्रतम्। आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकाश्वमेकयोजनम्।
 एकचक्रमेकधुरम्। वातध्राजिगति विभो। न रिष्यति न व्युथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्चति। यच्छेतान् रोहिताश्चाग्नेः। रथे युक्ताऽधितिष्ठति। एकया
 च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्ये विश्शत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिशता च।

नियुद्धिवायविह तो विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतंनुष्व प्रतंनुष्व। उद्धमाऽऽधंम् सन्धंम। आदित्ये चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाधेहि
यः पुमान्। इतः सिक्त॑ सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्नेऽग्निम्।
य एको रुद्र उच्यते। असुङ्घाताः संहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि
मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां(२) इमि। अणुभिश्च
महद्गुश्च॥५७॥

निधृष्वैरसुमायुतैः। कालैरहरित्वमापत्तैः। इन्द्राऽऽयाहि सुहस्रयुक्।
अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। सुवृथ्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्ते-
जनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव
आगच्छ मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्द्रहल्यायै जारा कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा
इहागंताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदांश्वेत्येते।
ताम्राश्वा^१स्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णस्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुगदतः। इतो रुद्राः
पराङ्गंताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुरु इता बृहस्पतिश्च सविता च। विश्वरूपैरिहा-
ऽऽगंताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषां इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि
च। कालावयवानामितः प्रतीच्या। वासात्यो इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषां भवति। वाश्रेवं विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमुष्टपुत्राम्। अष्टपंलीमिमां मर्हीम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न

चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे
मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपलीममृदिवम्॥६१॥

अहं वेद् न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽहरत्। सुत्रामाणं मुहीम् षु।
 अदिति॒दौरदिति॒रन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पि॒ता स पुत्रः। विश्वे देवा अदिति॒
 पश्चजना॑ः। अदितिर्जन्मदिति॒र्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः
 परि॑। देवां(२) उपै॒र्प्रै॒सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यंत्। सुसभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पृव्यं युगम्। प्रजायै मृत्यवे
तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुक्तमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा
च। अशश्च भगंश्च। इन्द्रश्च विवस्वाऽशेत्येतो। हिरण्यगर्भो हृसः शुचिष्टत्।
ब्रह्मजज्ञानं तदित्पुदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सुपुरुषः॥६३॥
[यथास्थानं गर्भिण्यः]

योऽसौ तुपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगः। असौ योऽस्तुमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तुमेति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्त गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोथ्सृपता॥६५॥

इमे मासा॑श्वार्धमासाश्व॑। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोथ्सृपता। इम कृतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा

मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। अयं संवथ्सुरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति
चोथ्सर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। इदमहः। सर्वेषां
भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम
प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। इयं रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति
च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। ॐ भूर्भुवः स्वः।
एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं रुद्धम्॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिधून्वतांभिन्नताम्। वातवंतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां

स्थाने स्वतेजंसा भानि। संवध्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनः रीढ्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ब्राजस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनः रीढ्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। रजतानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। परुषाणाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। श्यामानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। कपिलानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा

भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं गीढ्म्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्ने: पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस

उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पङ्किराधस उदगिदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनः गुद्धम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आयस्मिन्थसप्त वासवा इन्द्रियाणि शतऋतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपंदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपंदधताम्। प्रचैता वो रुद्रैः पश्चादुपंदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपंदधताम्। त्वष्टा वो रुपैरुपरिष्ठादुपंदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः

सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि
स्वलोके। एवा ह्येव। एवा ह्यंग्ने। एवा हि वायो। एवा हैन्द्र। एवा हि पूषन्।
एवा हि दैवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्वस्कर्षिया। वायवश्वा रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीभुवनसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीमहामानाः। महुसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता। अपाश्च्युष्णिमपा रक्षाः। अपाश्च्युष्णि-
मपा रघम्। अपाग्रामपचावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीतांश्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टु-
वाः संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रवाः। स्वस्ति

नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
 केतवो अरुणासश्च। क्रृष्यो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि। सुमाहितासो
 सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका
 सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्।
 पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतन् वेद। आयतनवान्
 भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतन् वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद।
 योऽपामायतन् वेद। आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
 भवति। यो वायोरायतन् वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतन्
 वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति।

योऽमुष्य तपत आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवर्थसरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति।

यः संवथ्सरस्याऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवथ्सरस्याऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयसन्। सूर्ये शुक्रं सुमाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तमिति। इमे वै लोका अपां रसः। तैऽमुष्मिन्नादित्ये सुमाभृताः। जानुद्घ्रीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फद्घ्रम्॥८५॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टकु उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चांतुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्वं स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं

चिनुते। सुत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेदं। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेदं॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समर्वता। इदङ्क सृजेयमिति। तस्मादत्युरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्ने

समंवर्तुताधि॑। मनसो रेतः प्रथमं यदासी॒त्॥१०॥

सूतो बन्धुमसंति॑ निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या॑ कृवयो॑ मनीषेति॑। उपैनन्तदुपैनमति॑।
यत्कामो॑ भवति॑। य एवं वेदा॑। स तपोऽतप्यता॑। स तपस्तस्वा॑। शरीरमधूनुता॑। तस्य
यन्माऽसमासी॒त्। ततोऽरुणाः केतवो॑ वातरशना॑ क्रष्णयु॑ उदीतिष्ठन्॥११॥

ये नखाँ॑। ते वैखानसाः॑। ये वालाँ॑। ते वालखिल्याः॑। यो रसः॑। सौऽपाम्।
अन्तरुतः॑ कूर्म भूतऽसर्पन्तम्। तमंब्रवीत्। मम॑ वैत्वङ्गाऽसा॑। समभूत्॥१२॥

नेत्यंब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति॑। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा॑
पुरुषः॑। सहस्राक्षः॑ सहस्रपात्। भूत्वोदीतिष्ठत्। तमंब्रवीत्। त्वं वै पूर्वऽसमभूः॑।
त्वमिदं पूर्वः कुरुषेति॑। स इत आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिना॑ पुरस्तादुपादंधात्। एवा ह्येवेति॑। तते आदित्य उदीतिष्ठत्। सा प्राची॑
दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादंधात्। एवा ह्यग्न इति॑। ततो वा अग्निरुदीतिष्ठत्।
सा दक्षिणा॑ दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात्। एवा हि वायो॑ इति॑॥१४॥

ततो वायुरुद्दितिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्। एवा हीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उद्दितिष्ठत्। सोर्दीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोद्दितिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्त्सरसश्चोद्दितिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरारक्षाऽसि पिशाचाश्चोद्दितिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्धो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो हु यद्वहुतीर्गभूमायन्। दक्षं दधाना जुनयन्तीः स्वयुभुम्। तते इमेद्यसृज्यन्ते सर्गाः। अन्यो वा इदः समभूत्। तस्मादिदः सर्वं ब्रह्मं स्वयुम्भिति। तस्मादिदः सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः

प्रथमजा ऋतस्यां। आत्मनाऽऽत्मानंमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमास्त्वा।
सर्वमवरुद्ध्यां। तदेवानुप्रविशति। य एवं वेदं॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो विद्युत्।
स्तनयित्वुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपत्ति वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति।
एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपेः। मुखुत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखुतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः।
तेजं एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा
गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतिष्ठिति।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्धतीरिव आकूजतीरिव

धावन्तीः। ओजं एवास्योऽत्तरतो दंधाति। तस्मादुत्तरोऽर्थं ओजस्वितरः। संभार्या
गृह्णाति। ता मध्य उपदंधाति। इयं वै संभार्याः। अस्यामेव प्रतिंतिष्ठति। पल्ल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादंधाति॥१०१॥

असौ वै पल्ल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतिंतिष्ठति। दिक्षु वा आपः।
अन्नं वा आपः। अन्न्यो वा अन्नं जायते। यदेवान्न्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा
एतमरुणाः केतवो वातरशनाः क्रृषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। क्रृषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि।
समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतिंतिष्ठति। य एतमुग्नि
चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदों खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वायां। पुष्करपर्णं
रुक्मं पुरुषमित्युपदंधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्। सूत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः।
एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादुस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्वस्कर्ष्णिया इति। वाय्वशां रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा॑ वै विराटा॑ तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका॑ उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यनुषङ्गं मन्यामहे। नाना॑ वा एतेषां वीर्याणि। कमुग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं
चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान
इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याङ्गं ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेदं
पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशुनाम्। यदापः। पशुनामेव संज्ञानेऽग्निं
चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेदं॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्गुको भवति। य एवं वेदं
आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति।
अभिचरङ्गश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः।
ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति।
तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपेः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न
निष्ठौवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनंतिदाहाय। न
पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठैत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुं कान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुं का आपेः। य एतमुग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च।
आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज् मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्।
प्रतिमुश्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शारीराण्यकल्पयन्। ते तेऽदेहं कल्पयन्तु। मा च
ते ख्यास्मै तीरिषत्। उत्तिष्ठतु मा स्वस्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य
तृसासः। सूर्येण सुयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रानवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽहिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽऽवृतः।
यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः
कीर्ति प्रजां ददुः। विभ्राजमानाऽहरिणीम्। यशसां सम्परीवृताम्। पुराऽहिरण्मयीं
ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्रं चान्वेति।
विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्प्रतिव्रताँ। अरिष्टं यत्किं च
क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अशृतासः शृतासुश्रा॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः। सिक्ता
इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्मालोकादमुष्माच्च। कृषिभिरदात्पृश्निभिः।

अपेत् वीत् वि चं सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

युमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुण्णन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु
कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः।
उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं युमराजंगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्मि विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याक्षिनोरग्नेः। मरुतां च
विहायसाम्। कामप्रयवर्णं मे अस्तु। स ह्यैवास्मि सुनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो
रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्णी गृध्रशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हथः। परिबाधः श्वेतकुक्षम्।
निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायंया सह। अग्ने नाशय सन्दृशः।
ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय

सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पूर्जन्याय प्रगायता। दिवस्पुत्राय मीदुषे। स नो यवसमिच्छतु। इदं वचः
पूर्जन्याय स्वराजे। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिष्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पूर्जन्यः
पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनब्राह्मणमैतु मा। पुनर्द्रविणमैतु
मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्। यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे।
दीर्घायुत्वाय वर्चसे। यन्मेऽरेतः प्रसिद्धते। यन्म आजायते पुनः। तेन मामूर्ति
कुरु। तेन सुप्रजस कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्यस्तिरोऽधाऽजायत। तवैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि सप्तलान्नः। ये अपोऽ-

श्रन्ति केचन। त्वार्षी मायां वैश्रवणः। रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावंहन्ति। धनं गावो हस्ति हिरण्यमधानं॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्। सुदर्शने च क्रौशे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाद्वारंगमन्ता। सःहार्यं नगरं तवं। इति मन्त्राः। कल्पौऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलि इ हरेत्। हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायां बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलि इ हृत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणां वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हि सीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ तमग्निमांदर्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमन्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा भुवः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॑ः स्वः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॑ भूर्भुवः स्वः स्वाहा॑॥। यस्मिन्नस्य काले

सर्वा आहुतीरहुतां भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणं मुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्ञीत। परः सुप्तजंनाद्वेष्टि। मास्म
प्रमाद्यन्तं माध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदं मज्जानताम्।
सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुं को भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मां इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मैऽर्थान्मा विवर्धीत्। मयि स्वाहा॑।
राजाधिराजाय॑ प्रसह्यसाहिनै॑। नमो वयं वैश्रवणाय॑ कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय॑ मह्यम॑। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय॑ वैश्रवणाय॑।
महाराजाय॑ नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नुः शन्तं मा भवन्तु। दिव्या आप् ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दर्शि॥१२९॥

[३१]

संवर्थसरमेतद्वत् चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमं विशेषाः।
त्रिष्वणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानं भक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षं मश्रीयात्।

औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन।
उद्घृतपरिपूताभिरङ्गिः कार्यं कुर्वत्॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः।
ऋतुभ्यः संवर्ध्मसराय। वरुणायारुणायेति ब्रतहोमाः। प्रवर्गर्यवदादेशाः। अरुणाः
काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकः सङ्ख्येष्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा नः शन्तमेत्योषधीरालभ
सुमृडीकैति भूमिम्। एवमपवर्गे। धैर्नुर्दक्षिणा। कःसं वासंश क्षौमम्। अन्यद्वा
शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्ख्यायंधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो
भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टु-
वाः संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति न
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति न स्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सहू वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयः स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहस्राचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्युःस्ते न प्राजानःस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो हू वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यर्थीते यज्ञत एव तत्स्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत यज्ञयेद्यज्ञत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रंमतिष्ठन्तु तान् प्रजापतिवरेणोपामन्त्रयत्

तानि वरं मवृणीता ऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्यो धर्यधवमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्ते ह वा तानि रक्षां स्यादित्यं यो धर्यन्ति यावदस्तमन्वेगात्तानि
 ह वा एतानि रक्षां सि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाभ्यसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते
 ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आपं ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति
 ता एता आपो वृग्गभूत्वा तानि रक्षां सि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
 प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तु यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन्
 ब्राह्मणो विद्वान्स्तकलं भुद्रमश्चुते ऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
 एवं वेदे॥२॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवां सश्वकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुश्चतर्तस्यर्तेन
 मामित। देवां जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः
 सजोषसः। क्रृतेन द्यावापृथिवी क्रृतेन त्वं संरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
 चानृतमूदिम। इन्द्राग्नी मित्रावरुणो सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुश्चन्त्वेनसो

यदन्यकृतमारिम। सजातशः सादुत जामिशः साञ्चायसः शः सादुत वा
कर्नीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्ञातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यां मूरुभ्यां मष्ठीवद्यां शिश्रैर्यदनृतं चकृमा वयम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्यः प्रमुच्चतु चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो
अर्णवान्निर्बूबूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजंहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना
चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि। यन्मयिं माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदापं इमं
मै वरुणं तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमुहं बूभूवादिष्सन्वा सञ्चगर जनेभ्यः। अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च
संविदानौ प्रमुच्चताम्। यद्वस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः।
उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यपसुरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि

यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं क्रृष्णानृणव इथस्मानो यमस्य लोके अधिरञ्जुरायां। अवते हेऽ उदुत्तममिमं मै वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निरकृथो यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षममनांगसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्षममचीचते कृत्यां निरकृतिं च। तेन यो�(१)स्मर्थसमृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशः सानुशः साभ्यां घणेनानुघणेन च। तेनान्योऽ(१)स्मर्थसमृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पर्यसा सन्तनूभिरगम्हि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदंधातु रायोऽनुमार्ष तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्विष्ण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति परायक्षमः सुवामिते। आयुर्दा अग्ने हृविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण सःशिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदृष्टिरथाऽसत्। अग्न-

आयूर्षि पवसु आ सुवोर्जमिष्ठं च नः। अरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्त्वं स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधंद्रयिं मयि पोषम्॥६॥

अग्निरक्षिः पवमानः पाश्वजन्यः पुरोहितः। तर्मामहे महाग्रयम्।
 अग्ने जातान्प्रणुदा नः सुपलान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अस्मे दीदिहि
 सुमना अहैळज्ञ्ञर्मन्ते स्याम त्रिवर्ण्थ उद्दौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः
 सुपलान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अर्धि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयः स्याम
 प्रणुदा नः सुपलान्। अग्ने यो नोऽभितो जनो वृको वारो जिधासति। ताङ्स्त्वं
 वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्यः। तं
 वयः सुमिधुं कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निम्रुक्तं सर्वं पापं
 समूहताम्। यो नः सुपलो यो रणो मर्तोऽभिदासति देवाः। इध्मस्येव प्रक्षायते
 मा तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्टि यश्च माम्।

सर्वाङ्गस्तानंगे सन्दह याऽश्वाहं द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्वं नो
द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्सा॑च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सङ्शितं मे
ब्रह्म सङ्शितं वीर्या॑(१)म्बलम्। सङ्शितं क्षत्रं मै जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः।
उदेषां बाहू अंतिरमुद्वर्चो अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा॑(१)म्
अहम्। पुनर्मनुः पुनरायुर्म् आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म् आगात्पुनः प्राणः पुनराकृतं
म् आगात्पुनश्चितं पुनराधीतं म् आगात्। वैश्वानरो मेऽदव्यस्तनूपा अवंबाधतां
दुरितानि विश्वा॑॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स एतान्याशान् प्रमुचन्
प्रवेद स नो मुश्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथसङ्गरमभिधावाम्याशान
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथसुवामि। अमी ये सुभगे दिवि
विचृतौ नाम् तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्वक्मोचनम्। विजिहीर्ष
लोकान्कृधि बन्धान्मुश्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनुष्वा।

स प्रेजानन्प्रतिगृभ्णीत विद्वान्प्रजापतिः प्रथम् जा क्रुतस्यां। अस्माभिर्दत्तं जुरसः परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनुसञ्चरेम॥१॥

तुतं तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्। अबन्धेके ददतः प्रयच्छादातुं चेच्छुक्रवासः स्वर्ग एषाम्। आरभेथामनु सर्वभेथां समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वां पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सर्वभेथाम्। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहवसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्य उत्रो नेषद्वुरिता यानि चकृमा भूमिर्माताऽदितिर्नो जुनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिशस्त एनः। द्यौर्नः पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विविष्य लोकात्। यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१) स्वायाम्। अश्लोणाङ्गृहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम्। यदन्नमद्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्। यदेवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृण कृणोतु। यदन्नमद्यि बहुधा विरूपं

वासो हिरण्यमुत गाम् जामविमैः। यद्देवानां चक्षुष्याग्ने अस्ति यदेव किं च
प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मयो मनसा वाचा कृतुमेनः कदाचन।
सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि त्वः हि वेत्थं यथातुथम्॥१०॥

[६]

वातरशना हु वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृष्योऽर्थमायुः स्ते
निलायमचरुः स्तेऽनुप्रविशुः कूशमाण्डानि ताऽस्तेष्वन्विन्दञ्छद्यां च
तपसा च तानृष्योऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु
भगवन्तोऽस्मिन्द्यांग्नि केन वः सपर्यामेति तानृष्योऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत्
येनारेपसः स्यामेति त एतानि सुक्तान्यपश्यन् यद्देवा देवहेळन् यदर्दीव्यन्नुणमहं
बभूवाऽयुष्टे विश्वतो दधुदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम् इत्युपतिष्ठत्
यदर्दीचीनुमेनौ भ्रूणहुत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसोः
भवन्कर्मदिष्वेतैर्जुहयात्पूतो दैवलोकान्समश्वुते॥११॥

[७]

कूशमाण्डेर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत् यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष
 भवति योऽयोनौ रेतः सिश्चिति यदर्वचीनमेनौ भ्रूणहुत्यायास्तस्मान्मुच्यते
 यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवध्सुरं दीक्षितो
 भवति संवध्सुरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः
 स संवध्सुरः संवध्सुरादेवाऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशति॒ रात्रीर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवध्सुरः संवध्सुरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादशं
 रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादशं मासाः संवध्सुरः संवध्सुरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 पडात्रीर्दीक्षितो भवति पङ्गा कृतवः संवध्सुरः संवध्सुरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 तिस्मो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते
 न माऽसमश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानुतात्पयौ ब्राह्मणस्य
 व्रतं यवागू राजन्यस्याऽमिक्षा वैश्यस्याथौ सौम्येष्यध्वर एतद्वतं ब्रूयाद्यदि
 मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सकून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

अुजान् हृ वै पृश्नीः स्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्केभ्यान् रूपत्त ऋषयोऽभवन्तदृषीणाम्
त्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यद्वचोऽध्यर्गीषत् ताः पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूःषि घृताहुतयो
यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाज्ञिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्नाथां नाराशः सीर्वेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
पाँघ्नन्नपंहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

---

[९]

पश्च वा एते मंहायज्ञाः संतुति प्रतायन्ते सतुति सन्तिष्ठन्ते देवयज्ञः
पिंतृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ जुहोत्यपि सुमिधं तद्वयज्ञः
सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वृतेभ्यो बलि
हरति तद्वृतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते
यथस्वाध्यायमर्धीयीतैकामप्यृचं यजुः साम वा तद्वाह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वचोऽर्धीते
पर्यसुः कूल्या अस्य पितृन्नस्वधा अभिवहन्ति यद्यजूःषि घृतस्य कूल्या

यथसामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधौः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्गाथा नाराशः सीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्थस्वधा अभिवहन्ति
यद्वचोऽर्धीते पर्याहुतिभिरेव तद्वेवाऽस्तर्पयति यद्यजूँषि घृताहुतिभिर्यथसामानि
सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्गाथा नाराशः सीर्मेदाहुतिभिरेव तद्वेवाऽस्तर्पयति त एनं तृसा आयुषा
तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछंदिर्दर्श उर्दीच्यां प्रागुदीच्यां
वोदिते आदित्ये दक्षिणते उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य
संकृदुपस्पृश्य शिरश्कुषी नासिंके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति तेन क्रचः
प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूँषि यथसंकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथस्व्यं
पाणि पादौ प्रोक्षति यच्छ्रुश्कुषी नासिंके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनार्थर्वाङ्गिरसो
ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा नाराशः सीः प्रीणाति दर्भाणां

महदुपस्तीर्योपस्थि कृत्वा प्राङ्गसीनः स्वाध्यायमधीर्यीतापां वा एष ओषधीनाऽ
रसो यद्भार्माः सरसमेव ब्रह्मं कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति
प्रतिपद्यते एतद्वै यजुःस्त्रीयों विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतद्वचाऽभ्युक्तमृचो
अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति त्रीनेव प्रायुङ्कं भूर्भुवः स्वरित्याहृतद्वै वाचः सत्यं
यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्काथं सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पञ्चोऽर्धर्चशोऽनवान्
संविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽप्नोत्यथौ प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दाऽस्ति
प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीर्यीत दिवा नक्तं वेति ह स्माऽऽह शौच आहृय
उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्तुत ब्रजन्तुताऽसीन उत शयानोऽधीर्यीतैव
स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीर्यीते नमो ब्रह्मणे नमो
अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम् ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो

विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि
तेऽक्षिणष्ठं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगादर्नीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षे सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुपश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो
ब्रह्मण् इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति
सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषं हविः स्तनयित्वर्वषद्वारो
यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्वारो वायुरात्माऽमावास्या स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे
वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
स्वाध्यायमधीते तपे एव तत्प्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकं रोहत्युत्तमः

संमानानां भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णा ददैर्थ्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयाः सं चाक्षुय्यं चापं पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यदेशः समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते व्रजस्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वलोकाङ्गयति सर्वलोकाननृणोऽनुसंश्वरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयानां उत पिंतृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहृतीभिः पाप्मानमपाद्मन्नाहृतीनां यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं योऽनूर्थसुजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता। यस्तित्याज्जस्तिविदः सखायं न

तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीँ शृणोत्यलकँ शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति तस्मांस्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमर्धीते तेन तेनास्येष्ट भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्गुत वा पुराणे वेदं विद्वा समभितो वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च हुः समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं ब्राह्मणे वसन्ति तस्मांद्वाह्मणेभ्यो वेदविद्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यन्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यते इव वा एष प्रेव रिच्यते यो यजयति प्रति वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्चन्निः स्वांध्यायं वेदमर्धीयोति त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेण्व वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे हु वा एष छन्दांसि यो यजयति स येन यज्ञक्रतुना यजयेष्वोरण्यं परेत्यं शुचौ देशे स्वांध्यायमेवैनमर्धीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद्

आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मने उपभूष्टिर्घुवा प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष
यज्ञः प्राणदर्क्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्ण प्रविशति चतुर्धेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मूरुतः प्राणैरिन्द्रं बलेन
बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण तस्यैतां प्रार्थश्चित्तिं विदां चकार
सुदेवः काश्यपो यो ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायाः रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामं कामाय
स्वाहा कामाभिंद्रुग्धोऽस्म्यभिंद्रुग्धोऽस्मि कामं कामाय स्वाहेत्यमृतं वा
आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धते हुत्वा प्रयत्नाङ्गुलिः कवातिर्यहुःग्निमभिमंत्रयेत सं
माऽऽसिश्वन्तु मूरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिश्वत्वायुषा च
बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोत मेति प्रति हास्मै मूरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति
बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्मर्वः सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति त्रिरभिमंत्रयेत
त्रिषंत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत् स इत्थं जुहुयादित्थमभिमंत्रयेत् पुरीत

एवाऽऽत्मानुभायुरेवाऽऽत्मन्यत्ते वरो दक्षिणा वरेण्यैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपंद्ये भुवः प्रपंद्ये स्वः प्रपंद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपंद्ये ब्रह्म प्रपंद्ये ब्रह्मकोशं प्रपंद्येऽमृतं प्रपंद्येऽमृतकोशं प्रपंद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युनार्वपश्यति तं प्रपंद्ये देवान् प्रपंद्ये देवपुरं प्रपंद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धनि ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयः संवथ्सरः प्रजननमश्चिनौ पूर्वपादावत्रिमध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शाक्तरः शिशुमारस्तः हय एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाऽङ्गं श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युपं पूर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्ये दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमो
 दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमः प्रतीच्यै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु
 नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्चु नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्चु नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमौ वाचे
 नमौ वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं युज्ञाय। गातुं युज्ञपतये। दैर्वीं स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषुजम्। शं नौ अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्ति: सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बुरुहिः। केतो अग्निः।
विज्ञातमुग्निः। वाक्यतिरहोता॑। मनं उपवृक्ता। प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते
विधे नामन्। विधेमं ते नामं। विधेस्त्वमुस्माकं नामं। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृम्णन्धाथ्स्वाहा॑॥१॥

अुख्युः पञ्च च॥१॥

[१]

पृथिवी होता॑। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवृक्ता। वाचस्पते वाचो
वीर्येण। सम्भृततमेनायद्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः
सोमं पिबतु। जजनुदिन्द्रिमिन्द्रियाय स्वाहा॑॥२॥

पृथिवी होता॑ दशा॥२॥

[२]

अ॒ग्नि॒र्होता॑॥। अ॒श्विना॑ऽध्वर्यू॑। त्वष्टा॑ग्नीत्। मि॒त्र उ॑पवक्ता। सो॒मः सो॒मस्य
पुरो॒गः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गः। श्रु॒तास्तं इन्द्र॑ सो॒मोः। वाता॑पेरहवन॑श्रुतः
स्वाहा॑॥॥३॥

अ॒ग्निर्होता॑उद्यौ॥

[३]

सूर्य॑ ते॑ चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा। अङ्ग॑र्यज्ञम्। पृथि॒वी॑
शरी॑रैः। वाचस्पते॑उच्छिंद्रया वाचा। अच्छिंद्रया जुहू॑॥। दि॒वि दैवावृथ॑ होत्रा॑
मेरयस्व॑ स्वाहा॑॥॥४॥

सूर्य॑ ते॑ नवा॥

[४]

महा॑हविरहोता॑॥। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अ॒ग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता।
अनाधृष्यश्च॑प्रतिधृष्यश्च॑ यज्ञस्य॑भिगरो। अ॒यास्य॑ उद्भृता। वाचस्पते॑ हृद्विधे
नामन्। विधेम॑ ते॑ नाम॑। विधेस्त्वमस्माकं॑ नाम॑। वाचस्पति॑ः सो॒मपात्। मा॑
दैव्यस्तन्तुश्छेदि॑ मा॑ मनुष्य॑ः। नमो॑ दि॒वे। नम॑ः पृथि॒व्यै स्वाहा॑॥॥५॥

अ॒पात्रीणि॑ च॥

[५]

वाग्धोता॑॥। दी॒क्षा पर्ल॑॥। वातो॑उध्वर्युः। आपो॑भिगरः। मनो॑ हुविः। तपसि॑

जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोत् नवं॥६॥

[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भूर्ता। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। भूर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमः षड्होता। स ऋतून्कल्पयति। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरुष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स में ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। तेजस्वी च भूयासम्।

प्रजाप॑ति॒र्दश॑होता। स इ॒दं सर्वम्॑। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्युष्टि॑ यशः। सर्वं च
मे॑ भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनागृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

[७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्रं उक्थामृदैः। मित्रावरुणावाशिषाँ।
अङ्गिरसो धिष्ण॑यैर्ग्निर्भिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्यांम्। आपुः प्रोक्षणीभिः।
ओषधयो बुरुहिषाँ। अदिति॒र्वेद्याँ। सोमो दीक्षयाँ॥११॥

त्वष्टै॒ध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वस॑व आज्येन। आदि॒त्या दक्षिणाभिः। विश्वे॑ देवा
ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधयाँ। प्र॒जाप॑तिरुद्धीथेन। अ॒न्तरिक्षं
पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अह॒ङ्क श्रद्धयाँ॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥१२॥

[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना॑ बृहस्पतेः। प॒त्थ्या॑ पूष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा सोमस्य।
पृथि॒व्यग्नेः। वस॑नां गायुत्री। रुद्राणाँ॑ त्रिष्टुक्। अ॒दि॒त्यानां॑ जगती।
विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराटा यज्ञस्य पङ्क्षः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः
प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। क्रष्णामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युतः।
चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चा-
पचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्कं सूनृतां च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुपिदिशः षट्॥२॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिंगृह्णामि।
राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो
दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मां अदात्। कामः कामाय। कामो
दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिंगृह्णामि। कामैतत्ते।
एषा तै कामदक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिंगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय
गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्टेऽजाम्। पूष्णोऽविम्। निरकृत्या अश्वतरगर्दभौ। हिमवत्ते

हस्तिनम् । गन्धर्वापसुराभ्यः स्नगलं करुणे । विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम् । वाचेऽन्नम् ।
ब्रह्मण ओदुनम् । सुमुद्रायाऽप्तः ॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः । वैश्वानराय रथम् । वैश्वानरः प्रलथा नाकुमारुहत् ।
दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः । स पूर्ववज्ञनयंज्ञन्तवे धनम् । सुमानमज्ज्ञा-
परियाति जागृविः । राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम् ।
तेनामृतत्वमश्याम् । वयो दात्रे । मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे ॥१८॥

क इदं कस्मा अदात् । कामः कामाय । कामो दाता । कामः प्रतिग्रहीता ।
कामः समुद्रमा विशा । कामैन त्वा प्रतिगृह्णामि । कामैतत्ते । एषा ते कामु दक्षिणा ।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु ॥१९॥

दाता पुरुषमः प्रतिग्रहीत्रे नवं च ॥५॥

[१०]

सुवर्णं धर्मं परिवेद वेनम् । इन्द्रस्याऽत्मानं दशधा चरन्तम् । अन्तः समुद्रे-
मनसा चरन्तम् । ब्रह्मान्विन्ददशहोतारमर्णे । अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम् ।

एकः सन्बहुधा विचारः। शतशुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। सुमानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुरहोतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। सुमानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुरहोतारं प्रदिशोऽनुकूप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्विन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहांसु। अमृतैन कूसं यज्ञमेतम्। चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽत्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजान् सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो निचिक्युः। रश्मि^१
रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिष्णः सन्नथं लोकान् विचष्टैः। यस्याऽऽण्डकोशः शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्।
तेन कूसोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधार्णी
विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादः षडौतुर्न किलाविविष्टे। येनुर्तवः
पश्चधोत कूसाः। उत वा पूङ्गा मनसोत कूसाः। तः षडौतारमृतुभिः कल्पमानम्।
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। अन्तश्चन्द्रमसि
मनसा चरन्तम्। सुहैव सन्तु न विजानन्ति देवाः। इन्द्रस्याऽऽत्मानः शतुधा
चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशो। सप्तहोता सप्तधा विकृतः। परेण तन्तु
परिषिद्धमानम्। अन्तरोदित्ये मनसा चरन्तम्। देवानाः हृदयं ब्रह्मान्विन्दत्।

ब्रह्मैतद्ब्रह्मण् उज्जंभारा। अर्कः शोतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्सुप्त पेरवः।
मेहन्ति बहुलाङ् श्रियम्। बृहूषामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाङ् श्रियम्। स हरिवसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते। बृहूषामिन्द्र
गोमतीम्। अच्युतां बहुलाङ् श्रियम्। मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य
युक्ता हरीणाम्। अर्वाङ्ग यातु वसुभी रुश्मिरिन्द्रः। प्रमः हमाणो बहुलाङ् श्रियम्।
रुश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मथ्यमग्निर्धातु। हरिः पतञ्जः पट्टरी सुपर्णः।
दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते
पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये। अजस्तु ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सुप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा भुवनानि
तस्थुः। भुद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च

जातम्। तदस्मै देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं
भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतः सहस्राणि
प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां
पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून्
विश्वरूपान्। पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते। मरीचीनां
पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्म अन्तः।
तां घोतमानाः स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताः अग्ने प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र
प्रे यज्ञपतिनिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः।

तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः
पश्चावो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु देवः।
प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडायै सृतं घृतवच्चराचरम्। देवा अन्विन्दन्नुहा
हितम्। य आरण्याः पश्चावो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्ते विपश्चि प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुवेकंचकं व्यौमम्भायां देव एकरूपा अष्टौ च॥१२॥—[११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमि विश्वतो वृत्वा।
अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः।
यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥३२॥

पादौऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः।
पादौऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वद्विक्रामत्। साशनानशने अभि। तस्माद्विराङ्गजायत
विराजो अधि पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हुविषां। देवा यज्ञमत्न्वता। वृसन्तो अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः
शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबंग्रन्पुरुषं पुशुम्। तं यज्ञं बुरुहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयंजन्ता। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञाथ्सर्वहुतः।
सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूङ्स्ताङ्श्चके वायव्यान्। आरण्यान्त्राम्याश्च ये।
तस्माद्यज्ञाथ्सर्वहुतः। ऋचः सामानि जज्ञिरे। छन्दांसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायता॥३५॥

तस्मादश्वां अजायन्ता। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे तस्मात्। तस्माज्ञाता
अंजावयः। यत्पुरुषं व्यंदधुः। कुतिधाव्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरु
पादावुच्येते। ब्राह्मणोऽस्य मुखंमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरु तदस्य यद्वैश्यः। पञ्चांशूद्रो अंजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः
सूर्यो अजायत। मुखादिन्दश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्।

शीष्णो द्यौः समवर्तता। पञ्चां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाः अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि
विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजुहारा। शकः
प्रविद्वान्प्रदिशश्चतसः। तमेवं विद्वान्मृतं इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते।
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते हु नाकं महिमानः
सचन्ते। यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासु द्वे च (ज्यायानपि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥३॥

[१२]

अन्नः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा
विदधेद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्।
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वान्मृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यते अयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीरः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेघसः। यो देवेभ्य-

आतंपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यौ जातः। नमौ रुचाय ब्राह्म्ये।
रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्ने तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असुन्वशे॥ हीश्च ते लक्ष्मीश्च पल्यौ॥ अहोरात्रे पाश्वे॥ नक्षत्राणि रूपम्॥ अश्विनौ
व्यात्तम्॥ इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥ ४०॥

जायते वर्णं सुम च॥ २॥

[१३]

भूर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारं तन्द्रयते
स भर्तुम्॥ निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भूर्तारं तमु
गोसारमाहुः। स भूतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेदं सत्येन भर्तुम्॥ सुधो जातमुत
जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥ ४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद यत आबभूवं।
सन्धां च याऽ सन्दधे ब्रह्मणेषः। रमते तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः
सु पूर्व्येषु। त्वामाप्ते अनु सर्वश्चरन्ति जानतीः। वृथं पर्यसा पुनानाः। त्वमग्निः

हंव्युवाहुः समिन्थ्से। त्वं भूर्ता मातृरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं युजस्त्वमुवेवासि सोमः। तव देवा हवमायन्ति सर्वे। त्वमेकोऽसि बृहननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि। नमो वामस्तु शृणुतः हवं मे। प्राणापानावजिरः सञ्चरन्तौ। ह्यामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मै देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमुहः हनामि। असञ्जजान सुत आबंभूव। यं यं जजान स उं गोपो अस्य। यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै त्वं प्राणो अभवः। महाञ्जोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः। यदेवान्प्राणयो नवे॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नवं॥४॥

[१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मर्तीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा विर्धीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो मा वर्धीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मै रीरिषु आयुरुग्रा। नृचक्षसं

त्वा हुविषां विदेम। सुद्यश्चकमानायां। प्रवेपानाय मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामैनाजनयुन्युनः। कामैन मे काम् आगात्।
हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यद्मीषामुदः प्रियम्। तदैतूपुमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि
पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तेऽब्रवीमि। मा नः प्रजाऽ
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्व्य मनसा वन्दमानः। नाधमानो वृषभं चर्घणीनाम्।
यः प्रजानामेकराणमानुषीणाम्। मृत्युं यज्जे प्रथमजामृतस्यं॥४६॥

मृत्यवै वीराऽश्वत्वारि च॥२॥

[१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि रोचनम्।
उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते योनिः सूर्याय त्वा
भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम् विश्वाभिरुतिभिः। भवां नः सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः। अुस्माभिरु नु
प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपुरीषु पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मर्तीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि ज्योतिर्विदं त्वा
सादयामि भास्वर्तीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं त्वा सादयामि मल्मलभवन्तीं त्वा
सादयामि दीप्यमानां त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्मां त्वा सादयामि
बृहञ्च्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा॑ वियासाय स्वाहा॑ संयासाय स्वाहो॒द्यासाय
स्वाहा॑ऽवयासाय स्वाहा॑ शुचे॒ स्वाहा॑ शोकाय॑ स्वाहा॑ तप्यत्वै॒ स्वाहा॑ तपते॒ स्वाहा॑
ब्रह्महृत्यायै॒ स्वाहा॑ सर्वस्मै॒ स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्तः संन्तानेन भुवं युक्ता रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः॑ स्थूलहृदयेनाग्निः॑

हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मतस्ताभ्यां महादेवमन्तः पश्चेनौषिष्ठहन्
शिङ्गनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवी स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्। शं नौ अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
 वाचस्पतये नमू ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृष्यो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्महमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पात्
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमर्तीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शेभायै
 पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो

वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजों वदिष्ये यशों वदिष्ये तपों
 वदिष्ये ब्रह्मं वदिष्ये सत्यं वंदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासु प्राणापानौ मृत्योर्मा पातुं
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै
 पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे
 वयुनाविदेक इत। मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बहुभ्याम्। पृष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि नारिरसि। अध्वरकृदेवेभ्यः।

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मुरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा सचा॥। प्रैतु
ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता॥। अच्छां वीरं नर्यं पुङ्किराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु
नः। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे मःसाथाम्। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। इयत्यग्रं आसीः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य
शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। इन्द्रस्यौजोऽसि। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य
शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। अग्निजा औसि प्रजापते रेतः।
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। आयुर्धेहि प्राणं धेहि। अपानं धेहि व्यानं
धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि।

मां धेहि मयि धेहि। मधुं त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पुदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमि।
जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन
छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरक्षासमुद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥६॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदासि। वरुणस्त्वा धृतव्रतं आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण
धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना
दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चरणीधृतः। श्रवो देवस्य सानुसिम्। द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै
त्वा। देवस्त्वा सवितोद्धृपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शत्त्याः। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश् आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्वस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे त्वा। साधवे त्वा।

सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदम् हम् मुमामुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन् पर्यूहामि।
गायत्रेण त्वा छन्दसाऽच्छृणद्विः। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽच्छृणद्विः। जागतेन त्वा
छन्दसाऽच्छृणद्विः। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क। छृणत्तु त्वा हृविः। छृन्धि
वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हृविः। देवं पुरश्चर सुगच्छासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वारथद्वा॥३॥

[३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिंणौ पुरोडाशावधिंश्रय।
प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तौतः सामानि गाय। यजुर्युक्तः सामभिराक्तखन्त्वा।
विश्वैदैवरनुमतं मुरुद्विः। दक्षिणाभिः प्रतंतं पारयिष्णुम्। स्तुभौ वहन्तु
सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेत्यहृणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
प्रचरत॥११॥

अहृणीयमानो द्वे च॥१॥

[४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्टुहि। युमायं त्वा मखायं त्वा। सूर्यस्य हरसे
त्वा। प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय स्वाहा॑ प्रानाय स्वाहा॑। चक्षुषे स्वाहा॒ श्रोत्राय स्वाहा॑।

मनसे स्वाहा॑ वाचे सरस्वत्यै॒ स्वाहा॑॥ दक्षाय॑ स्वाहा॑ क्रतवे॑ स्वाहा॑॥ ओजसे॑ स्वाहा॑
बलाय॑ स्वाहा॑॥ देवस्त्वा॑ सविता॑ मध्वाऽनकु॑॥ १२॥

पृथिवीं तपसस्नायस्व। अर्चिरसि॑ शोचिरसि॑ ज्योतिरसि॑ तपोऽसि॑।
सङ्सीदस्व मुहा॑ असि॑। शोचस्व देववीतमः। विघूममग्ने अरुषं मियेध्य। सृज
प्रशस्तदरशतम्। अञ्जन्ति॑ यं प्रथयन्तो न विप्राः। वृपावन्तु॑ नाग्निना॑ तपन्तः।
पितुर्न पुत्र उपसि॑ प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥ १३॥

अनाधृष्या॑ पुरस्ताँत्। अग्नेराधिपत्ये। आयुर्मे दाः। पुत्रवर्ती॑ दक्षिणतः।
इन्द्रस्याऽधिपत्ये। प्रजां मे॑ दाः। सुषदा॑ पश्चात्। देवस्य॑ सवितुराधिपत्ये। प्राणं
मे॑ दाः। आश्रुतिरुत्तरतः॥ १४॥

मित्रावरुणयेराधिपत्ये। श्रोत्र॑ मे दाः। विघृतिरुपरिष्टात्। बृहस्पतेराधिपत्ये।
ब्रह्म॑ मे दाः। क्षत्रं मे दाः। तेजो॑ मे धा॑ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धास्तपो॑ मे धाः।
मनो॑ मे धाः। मनोरश्वाऽसि॑ भूरिपुत्रा॑ विश्वाभ्यो॑ मा नाष्टाभ्यः॑ पाहि॥ १५॥

सूपसदा मे भूया मा मा हि॒सीः। तपोष्वंगे अन्तरा॑ अ॒मित्रान्।
 तपा॑शं संमरुषः परस्य। तपावसो चिकितानो अचित्तान्। वि ते तिष्ठन्ताम॒जरा॑
 अयासः। चितः स्थ परिचितः। स्वाहा॑ मुरुद्धि॑ परिश्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
 अ॑सि। प्रतिमा अ॑सि॥१६॥

सु॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरिक्षस्यान्तर्धिर॑सि। दिवं
 तप॑सस्नायस्व। आ॒भिर्गीर्भिर्यदतो न ऊ॒नम्। आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तो॒तृभ्यो महि॑ गोत्रा रु॒जासि। भूयि॒ष्टभाजो अधं ते स्याम। शुक्रं ते अ॒न्यद्य॑जुतं
 ते अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अहंनी॑ द्यौरिवासि। विश्वा॑ हि माया अव॑सि स्वधावः। भु॒द्रा ते पूषन्त्रि॑ह
 रातिरस्तु। अर्ह॑न्विभर्षि॑ सायंकानि॑ धन्वं। अर्ह॑ निष्कं यजु॑तं विश्वरूपम्। अर्ह॑
 निदन्दयसे विश्वमब्लुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र॑ त्वद॑स्ति। गाय॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि।
 जागंतमसि। मधु॑ मधु॑ मधु॑॥१८॥

दशं प्राचीर्दशं भासि दक्षिणा। दशं प्रतीचीर्दशं भास्युर्दीचीः। दशोर्ध्वं भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहृणीयमानः। अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्तांद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वदैवरुपरिष्टाद्रोचयतु पाङ्गेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। रुचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रुचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्रांश्वर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुग्सि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्तांद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्ग। दशोदङ्गः। दशोर्ध्वं भासि सुमनस्यमानः। स नः सम्रांडिषुमूर्जं धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रुचितो

धर्मो रुचीय॥२१॥

गेच्य धेहि नवं च॥३॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परा च पथिभिश्चरन्तम्। स सधीचीः स विषूचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु माधृचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्निरग्निनां गता। सं देवेन सवित्रा। स ए सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गता। सं देवेन सवित्रा। स ए सूर्येणारोचिष्ट। धूर्ता दिवो विभासि रजसः। पृथिव्या धूर्ता। उरोरन्तरिक्षस्य धूर्ता। धूर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः। हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते। देवश्रूस्त्वं देव धर्म देवान्पाहि। तुपोजां वाचमुस्मे नियच्छ देवायुवम्॥२४॥

गर्भोऽदेवानाम्। पिता मंतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। सः सूर्येणारुक्त। आयुर्दस्त्वमस्मभ्यं धर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि पिता नो बोध। आयुर्धास्तनूधाः पंयोधाः। वर्चोदा वरिवेदा द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यहसः। समेष्टार शतं हिमाः। तन्द्राविणं हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दिशो। माझं रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

गुच्छे सूर्य त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥५॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्युमाददे। अदित्यै रास्तासि। इडु एहिं। अदित् एहिं। सरस्वत्येहिं। असावेहिं। असावेहिं। असावेहिं॥२७॥

अदित्या उष्णीषं मसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावं सृजतु। अश्विभ्यां प्रदापय।
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन विश्वा पुष्यं सि वार्याणि। यो रक्षधा वं सुविद्यः
सुदत्रः। सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्रं घर्मः शिंष। उस्त्रं घर्मं पाहि॥२८॥

घर्मायं शिंष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थं पेरवः। विष्वगृतो लोहितेन।
अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व। पूष्णो पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व।
इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागंतमसि। सुहोर्जो भागेनोपमेहि। इन्द्रश्विना
मधुनः सारघस्य। घर्मं पात वसवो यजता वट। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रशमये
वृष्टिवनये जुहोमि। मधुं हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुः शकेयम्। तेजो-
ऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मा हि॑सीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मा हि॑सीः।

पृथिविस्पृष्टं मा हि॑ सीः। सुवर्सि॒ सुवर्मे॑ यच्छ। दिव॑ यच्छ दि॒ वो मा॑ पाहि॥३१॥

एहि॑ पाहि॑ पिन्वस्व॑ गृह्णामि॑ नवं च॥५॥

[८]

सुमुद्राय॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ सुलिलाय॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ अनाधृष्याय॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ अप्रतिधृष्याय॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ अवस्यवै॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ दुवस्वते॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ शिर्मिद्वते॑ त्वा॑ वाताय॑ स्वाहा॑॥ अग्रयै॑ त्वा॑ वसुमते॑ स्वाहा॑॥ सोमाय॑ त्वा॑ रुद्रवते॑ स्वाहा॑॥ वरुणाय॑ त्वा॑ दित्यवते॑ स्वाहा॑॥३२॥

बृहस्पतये॑ त्वा॑ विश्वदेव्यावते॑ स्वाहा॑॥ सुवित्रे॑ त्वर्भुमते॑ विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाजवते॑ स्वाहा॑॥ यमाय॑ त्वा॑ झिरस्वते॑ पितृमते॑ स्वाहा॑॥ विश्वा॑ आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑ देवानयाडिह। स्वाहांकृतस्य घर्मस्य॑। मधौ॑ः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्रयै॑ यज्ञियांय। शं यज्ञुर्भिः। अश्विना घर्म पात॑ हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनु॑ वां द्यावापृथिवी॑ मःसाताम्। स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट। घर्मपातमश्विना॑ हार्दिवानम्। अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनु॑ वां

द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साता॒म्। तं प्रा॑व्यं यथा॒ वट्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॒मं दि॒वि धा॑ः। दि॒वं गच्छ। अ॒न्तरिक्षं गच्छ।
पृथि॒र्विं गच्छ। पश्चे॑ प्रदि॒शो गच्छ। दे॒वान्ध॑र्म॒पान्ध॑च्छ। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्ध॑च्छ॥३५॥

आदित्यवंते स्वाहा॑ हार्दिवान् पृथि॒व्या अ॒ष्टो च॥४॥ [१]

इ॑षे पी॑पिहि। ऊर्जे॑ पी॑पिहि। ब्रह्म॑णे पी॑पिहि। क्षुत्राय॑ पी॑पिहि। अ॒न्धः॑ पी॑पिहि।
ओषंधीभ्यः॑ पी॑पिहि। वनु॒स्पतिभ्यः॑ पी॑पिहि। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ पी॑पिहि। सु॒भूताय॑
पी॑पिहि। ब्रह्म॒वर्चुसाय॑ पी॑पिहि॥३६॥

यज्मानाय॑ पी॑पिहि। मह्य॑ं ज्येष्ठाय॑ पी॑पिहि। त्विष्यै॑ त्वा। द्युम्नाय॑ त्वा।
इ॒न्द्रियाय॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। धर्माऽसि॑ सु॒धर्मा॑ मै॑ न्य॒स्मे। ब्रह्म॑णि॑ धारय। क्षुत्राणि॑
धारय। विश॑ धारय। नेत्वा॑ वातः॑ स्कु॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा॒ प्राणे॑ साँदयामि। अ॒मुना॑ सु॒हृ॒ निर्र्थं गच्छ। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि। यं च॑ वयं
द्विष्मः। पूष्णे॑ शर्से॑ स्वाहा॑। ग्रावंभ्युः॑ स्वाहा॑। प्रतिरेभ्युः॑ स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑

स्वाहा०। पि॒तृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा०। रुद्राय॑ रुद्रहोत्रे॒ स्वाहा०॥३८॥

अह॒ज्योतिः के॒तुना॑ जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषा॒ङ् स्वाहा०। रात्रि॒ज्योतिः के॒तुना॑ जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषा॒ङ् स्वाहा०। अपी॑परो माऽहो रात्रियै मा पाहि। ए॒षा ते॑ अग्ने॒ सुमित्। तया॒ समिध्यस्व। आयुर्मे॑ दाः। वर्चसा॑ माञ्जीः। अपी॑परो मा॒ रात्रिया॒ अहो॑ मा पाहि॥३९॥

ए॒षा ते॑ अग्ने॒ सुमित्। तया॒ समिध्यस्व। आयुर्मे॑ दाः। वर्चसा॑ माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः॑ स्वाहा०। सूर्यो॑ ज्योतिज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वाहा०। भूः॑ स्वाहा०। हृतः॑ हृविः। मधु॑ हृविः। इन्द्रंतमेऽग्नौ॥४०॥

पि॒ता नोऽसि॑ मा मा॑ हि॑सीः। अ॒श्याम॑ ते॑ देवघर्म। मधु॑मतो॑ वाजंवतः॑ पि॒तुमतः॑। अङ्गिरस्वतः॑ स्वधाविनः। अ॒शीमहि॑ त्वा॑ मा मा॑ हि॑सीः। स्वाहा०॑ त्वा॑ सूर्यस्य॑ रुश्मिभ्यः। स्वाहा०॑ त्वा॑ नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

धर्मं या ते दिवि शुक्। या गायुत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्धनैः। तान्तं
एतेनावं यज्ञे स्वाहा०। धर्मं या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजुन्यैः।
याऽऽग्नीध्रे। तान्तं एतेनावं यज्ञे स्वाहा०॥४२॥

धर्मं या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्यैः। या सदसि।
तान्तं एतेनावं यज्ञे स्वाहा०। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा॑
परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा॑ धर्मणा॥४३॥

वृयमनुक्रामाम सुवितायु॑ नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि।
विशस्त्वा॑ धर्मणा। वृयमनुक्रामाम सुवितायु॑ नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै।
चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा॑ धर्मणा। वृयमनुक्रामाम सुवितायु॑ नव्यसे।
वल्लुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनंधायाः। शं च वक्षि॑ परि॑ च वक्षि॑। चतुः॑ सक्तिर्नाभिरकृतस्य॑।
सदौ॑ विश्वायुः॑ शर्म॑ सुप्रथाः। अपु॑ द्वेषो॑ अपु॑ हृरः। अन्यद्वृतस्य॑ सश्चिमा।

घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेनु वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वृद्धिषीमहि च वृयम्।
आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धुर्वः। तस्य ते पद्मद्विर्धानम्। अग्निरध्यक्षाः।
रुद्रोऽधिपतिः। समुहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
सः रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं द्विष्मः। अचिक्रदद्वृष्टा हरिः। महान्मित्रो
न दर्शतः। सः सूर्येण रोचते। चिदसि समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन क्रतावा॥
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरुण्युः। महान्थसुधस्थै ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। विश्वावसुः सोम गन्धुर्वम्। आपो ददृशुषीः।
तद्वतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रौ रारहाण आसाम्। परि सूर्यस्य परिधीः
रपश्यत्। विश्वावसुरभि तत्रौ गृणातु। दिव्यो गन्धुर्वो रजसो विमानः। यद्वा
घा सत्यमुत यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्तिमविन्दचरणे नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो
अश्मंव्रजानाम्। प्रासांनगन्धर्वो अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्।
एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगः। इदमुहं मनुष्यो मनुष्यान्। सोमपीथानुमेहिं।
सुह प्रजया सुह रायस्पोषेण। सुमित्रा न आपु ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं द्विष्मः। उद्धयं तमस्परिं।
उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्यः सुनिम्। गायत्रं नवीयाः सम्। अग्ने देवेषु
प्रवोचः॥५०॥

याऽग्नैऽप्नै तान्ते एतेनाव यज्ञे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषणं निर्पत्तो विद्य संन्वद्यौ॥१॥ [११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनाः रसः।
वाजिनं त्वा वाजिनोऽव नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृष्मो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो
यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजन्मि प्राजनि। आ स्कन्नाङ्गायते वृषाँ। स्कन्नात्

प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापत्तत्। तान्तं एतेनावं यजु स्वाहा॑॥। या दक्षिणतः। या पश्चात्।
योत्तरतः। योपरिष्टाद्विद्युदापत्तत्। तान्तं एतेनावं यजु स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्राणायु स्वाहा॑ व्यानायु स्वाहा॑ऽपानायु स्वाहा॑॥। चक्षुषे स्वाहा॑ श्रोत्रायु स्वाहा॑॥
मनसे स्वाहा॑ वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शरसे स्वाहा॑॥। पूष्णे प्रपत्थ्यायु स्वाहा॑ पूष्णे नरन्धिषायु
स्वाहा॑॥। पूष्णे ऽहृण्ये स्वाहा॑ पूष्णे नरुणायु स्वाहा॑॥। पूष्णे साकेतायु स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उदस्यु शुष्माद्भानुर्नात् बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूमि। प्र शुक्रैतु देवी मनीषा।
अस्मध्मुतंष्टे रथे न वाजी। अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्।

तेन सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आद्रा योनयो याः कुलयिनीः। ये ते अग्न इन्दवो या उ नाभयः।
यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो नाम। ताभिस्त्वमुभर्यभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरो
ऽसि। इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः।
वर्षाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितंयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च कल्पन्ताम्। कृतवस्ते
कल्पन्ताम्। संवथ्सरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति
समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवः सीद॥५८॥

चिंतयो नवं च॥१॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्वं ऊ षु णं ऊतयै। ऊर्ध्वो नः पाह्यँहसः। विधुन्दद्राणँह
सम्ने बहूनाम्। युवानुँ सन्तं पलितो जंगार। देवस्यं पश्य काव्यं महित्वाद्या
ममार। सह्यः समान। यद्वते चिदभिश्रिष्ठः। पुरा जर्तुभ्यं आतृदः। सन्धाता सन्धिं
मधवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरुज्जरा सुह रुद्या। मा नो धर्म व्यथितो विव्यथो
नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्माङ् स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो
अभिगुर्वृद्धानः। मा नः क्रतुभिरहीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परां दाः। मा
नो रुद्रो निरक्षितिर्मा नो अस्ता। मा द्यावांपृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसिंतिरहेति:। उग्रा शतापांष्टा घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मै वरुणं तत्वं
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासिं। उद्वृयं तमसुस्पर्शि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपुण्णः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिपाता॒ सुपुणा॑॥३॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि
सुवीर्यम्। त्रिशुग्घर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सुह। विराजा ज्योतिषा सुह।
यज्ञेन पर्यसा सुह। ब्रह्मणा तेजसा सुह। क्षत्रेण यशसा सुह। सत्येन तपसा सुह।
तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भुक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण
पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्रान्तहितिश्च। अशनया च पिपासा
च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि।
यं च वृयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्निक्ष स्नीहितिश्च स्निहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाम्नी
सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं
द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिंश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिंश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सुहुसुहाश्च सहमानश्च सहस्वाश्च
सहीयाश्च। एत्यु प्रेत्यु विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोर्दौरयताम्। अर्धमासास्त्वोर्दौ जयन्तु। मासौस्त्वा श्रपयन्तु।
ऋतवेस्त्वा पचन्तु। सुंवुथसुरस्त्वो हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट फड जुहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट। इति वाचः कूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्ध्याशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय
दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्यु प्रहरु भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निनां संवंदस्व। मृत्यो मृत्युनां
संवंदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सुकृते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते

नमः। पृश्चकृत्वस्ते नमः। दृशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा हि॑सीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुसंचां॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। युमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृध्रः सुपर्णः कुणपुं
निषेवसे। युमस्य दूतः प्रहितो भुवस्य चोभयौः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृक्सो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्त मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवै
नय। स आर्त्याऽर्जतिमाच्छ्रुतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्। तामिन्द्राश्ची ब्रह्मणा
संविदानौ। शिवामुस्मध्यं कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो वदा॒द्विषन्त मेऽवं

बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक् आपसत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत आगतः। तमितो
नाशयाम्ने॥७४॥

[३३]

यदेतद्बूतान्यन्वविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नुः परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे
नय। त आर्त्याऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुकथ्यौ पतसि। सुव्यमक्षे निपेपि च। मेह कस्य च नाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना। विश्वावसोर्ब्रह्मणा हृतः।
क्रिर्मीणाऽराजा॑॥ अप्येषाऽस्थपतिरहृतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थू
अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिंका हृताः। श्वेताभिः सुह-

सर्वे हुताः॥ ७७॥

[३६]

आहुरावंद्या। शृतस्य हुविषो यथां। तथ्सुत्यम्। यद्मुं युमस्य जम्भयोः।
आदंधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥ ७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शुपथेन शपामि। घोरेण त्वा भृगूणां चक्षुषां
प्रेक्षैः। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अुघस्य त्वा धारया विद्ध्यामि। अधरो
मत्पद्यस्वासौ॥ ७९॥

[३८]

उत्तुंद शिमिजावरि। तल्पेऽजे तल्प उत्तुंद। गुरीः रनु प्रवेशय। मरीचीरूप
सन्नुंद। यावंदितः पुरस्तादुदयांति सूर्यः। तावंदितोऽमुं नाशय। यौऽस्मान्देष्टि। यं
चं वृयं द्विष्मः॥ ८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽङ्घायि भुवोऽङ्घायि भुवोऽङ्घायि।

नृमाणायि नृमाणं नृमाणायि नृमाणं नृमाणायि नृमाणम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योर्तीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी सुमित्। तामुग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽङ्गं स्वाहा०। अन्तरिक्षः सुमित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽङ्गं स्वाहा०। द्यौः सुमित्। तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽङ्गं स्वाहा०। प्राजापत्यमै सुमिदसि सपलुक्षयंणी। भ्रातृव्यहा मैऽसि स्वाहा०। अग्ने ब्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयुं तन्मे राध्यताम्। वायोऽव्रतपत् आदित्य व्रतपते। ब्रूतानाँ व्रतपते
ब्रृतं चरिष्यामि। तच्छुकेयुं तन्मे राध्यताम्। द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे।
साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुह॒ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताङु स्वाहा॑॥ अन्तरिक्षः
सुमित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामुह॒ समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताङु स्वाहा॑॥ पृथिवी सुमित्। तामग्निः
समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुह॒ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताङु स्वाहा॑॥ प्राजापत्या मे सुमिदसि सपलक्षयणी। भ्रातृव्युहा
मैऽसि स्वाहा॑॥ आदित्य व्रतपते ब्रूतमंचारिषम्। तदंशकं तन्मेऽराधि। वायो
व्रतपतेऽग्ने व्रतपते। ब्रूतानाँ व्रतपते ब्रूतमंचारिषम्। तदंशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

सुमिथ्समिन्दे ब्रुतं चरिष्वाम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवच्चुसेनांदौ च॥७॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातृरिक्षा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नः
 शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः
 शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशी। इडायै वास्त्वसि
 वास्तुमद्वा॑स्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तो॑श्छिथ्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्यौ॒स्मान्द्वेष्टि यं
 च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठाया॑श्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः
 स भूयाद्यौ॒स्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषुजं वि वात वाहि
 यद्रपः। त्वः हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातु आ सिन्धोरा
 परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यदुदो वातते गृहे॒मृतस्य
 निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषुजम्। ततो नो महु आवहु
 वातु आवातु भेषुजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्रण आयूषि तारिषत्। इन्द्रस्य

गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सुह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः
 प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखुणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्ये ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्रयः
 पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मां पातुं प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मयिं मेधां मयिं प्रजां मय्यग्निस्तेजों
 दधातुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मयि-
 सूर्यो भ्राजो दधातु॥१०॥

द्युभिरकुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्चिन् सौभगेभिः। तत्रो मित्रो वरुणो
 मामहन्तामर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः
 सखाौ। कया शचिष्या वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां मङ्हिष्ठो मथसदन्धसः।
 दृढचिदारुजे वसुं। अभी षुणः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः।
 वयः सुपुर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा॒ कृषयो॒ नाधमानाः। अपे ध्वन्तमूर्णुहि पूर्धि

चक्षुं मुग्ध्यस्मान्ति॒धयेव बृद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टयु आपो भवन्तु पीतयै। शं योरभिस्तवन्तु नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरूपणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता नं ऊर्जे दंधातन। मुहे रणायु चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्यु क्षयायु जिन्वथ॥१२॥

आपो जुनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः शान्ता साऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिद्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिरक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गर्भः शान्तिरजा शान्तिरक्षः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म

शान्तिर्ब्रह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॑ शान्त्या
 सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्ति करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एहु
 श्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वेतानि मोत्तिष्ठन्तुमनूत्तिष्ठन्तु
 मा माऽु श्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वेतानि मा मा
 हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीनाऽु रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताऽु
 अनुं। तच्छुद्वहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शताऽु शृणवाम
 शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्ष सूर्य दृशे।
 य उदंगान्महुतोऽर्णवा"द्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्याथ्स मा वृषभो लोहिताक्षः
 सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्वेतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण
 आवपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं दिवं दाधार
 पृथिवीऽु सदेवां यदुहं वेदु तदुहं धारयाणि मा मद्वेदोऽधिविस्तसत्। मेधामनीषे

माविशताऽ समीर्ची भूतस्य भव्यस्यावरुद्ध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गार्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। युदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
 रुजासिं भूयिष्ठभाजो अधं ते स्याम। ब्रह्म प्रावादिष्म तत्रो मा हांसीत्॥९३॥

परावतो दधातु बुद्धां जिन्वय दुर्गे सुस च॥५॥

[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
 वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्महमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वंदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पात्
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि

मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां[॥] मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै
पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नुस्तन्नो मा हांसीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै सत्रमांसता। क्रद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं
क्रच्छात्। सर्वेषां नुस्तथ्सुहासुदिति। तेषाँ कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डुवो
दक्षिणार्धं आंसीत्। तूर्धमुत्तरार्धः। पुरीणञ्जंघनार्धः। मुरवं उत्करः ॥१॥

तेषाँ मखं वैष्णवं यशं आच्छ्रत्। तन्यकामयत। तेनापांक्रामत्। तं
देवा अन्वायन्। यशोऽवरुक्तसमानाः। तस्यान्वागतस्य। सुव्याद्धनुरजायत।
दक्षिणादिष्वः। तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि ॥२॥

तमेकं सन्तम्। बुहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकंमिषुधन्विनम्।
बुहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं मा सन्तं बुहवो
नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपांक्रामत्। तद्वा ओषधीषु
न्यमृजुः। ते श्यामाका अभवन्। स्मयाका वै नामैते ॥३॥

तथम् याकानाऽ स्मयाकुत्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेना॑पि गृह्यं स्मेतुव्यम्। तेजसो॒ धृत्यै॑।
स धनुः प्रतिष्कम्याति॑ष्ठत्। ता उपदीका॑ अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथं व इमः
रन्धयाम। यत्र क्वच खनाम। तदुपोऽभितृणदामेति। तस्मांदुपदीका॑ यत्र क्वच
खनन्ति। तदुपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारेवृतुङ्ग ह्यासाम्। तस्यु ज्यामप्यादन्। तस्यु धनुर्विप्रवंमाणः॒ शिर्
उद्वर्तयत्। तद्यावापृथिवी अनुप्रावर्तता। यत्प्रावर्तता। तत्प्रवृग्यस्य प्रवग्युत्वम्।
यद्वाँ(४)इत्यपत्तत्। तदधुर्मस्यं घर्मत्वम्। मुहुतो वीर्यमपसुदिति। तन्महावीरस्य
महावीरत्वम्॥५॥

यदुस्याः सुमभरन्। तथसुम्राजः॑ सम्राद्भुम्। तः॒ स्तृतं देवता॑स्त्रेधा व्यंगृह्णत।
अग्निः प्रातः॑ सवनम्। इन्द्रो॑ माध्यं दिनः॒ सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्।
तेनापशीष्णा॑ यज्ञेन॒ यज्मानाः। नाऽशिषोऽवारुन्धता। न सुवर्गं लोकमभ्यंजयन्।
ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थैः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावंबूतां वरं वृणावहै।
 ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमांश्चिनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः
 प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवृग्यः। तेन सर्णीष्णा यज्ञेन यज्मानाः। अवाऽशिषोऽरुन्धत।
 अभि सुवर्गं लोकमंजयन्। यत्प्रवृग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छ्रः प्रतिदधाति।
 तेन सर्णीष्णा यज्ञेन यज्मानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादेष आश्चिनप्रवया इव। यत्प्रवृग्यः॥७॥

उल्कुरो होते तृन्दन्ति महावीरत्वमबुवत्रजयन्मृतं च। ७॥

[१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः। पशूनेवावरुन्धे।
 चतस्रो दिशः। दिक्षवैव प्रतितिष्ठति। छन्दाऽसि देवेभ्योऽपांक्रामन्। न वौऽभागानि
 हृव्यं वेक्ष्याम् इति। तेभ्यं एतच्चतुर्गृहीतमंधारयन्। पुरोनुवाक्यायै यज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दाऽस्यैव तत् प्रीणाति। तान्यस्य
 प्रीतानि देवेभ्यो हृव्यं वेहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न

हौतुव्या(३)मिति॑। हुविर्॒वै दीक्षितः। यज्ञुहुयात्। हुविष्कृतं यज्ञमानम्‌ग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥१॥

युज्ञपुरुन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हुविष्कृतं यज्ञमानम्‌ग्नौ प्रदधाति। न यंजपुरुन्तरेति। ग्रायत्री छन्दाऽस्यत्यमन्यता। तस्यै वषद्वारोऽभ्ययुशिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमुर्धः प्राविंशत्। पुशूनुर्धः। यः पृथिवीं प्राविंशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पुशून्। सोऽजाम्। यत्खांदिर्यन्निर्भवति। छन्दसामेव रसेन युज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी। ऊर्ग्वा उंदुम्बरः। ऊर्जैव युज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैणवी। तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव युज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसूव इत्यन्निमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानांमध्यर्थू आस्ताम्। पृष्ठो हस्तांभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।

यदप्रिंः। अभिरसि नारिरसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतु इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्यैतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृताँ। अच्छां वीरं नर्य पङ्किराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्को हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे मःसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिरहरति। त्रय इमे लोकाः। एम्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तृष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रे आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्धारं यज्ञस्य

शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतम् रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वूल्मीकम्। यद्वूल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वूल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत। सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मैधा इतिं। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि प्रजापते रेतु इत्याह। य एव रसः पशून्नाविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पश्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्गो यज्ञः। यावनेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्चुचाऽप्येत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्चुचाऽप्यति। तस्माऽस्मावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कर्णीयाऽसः। शुचा ह्यताः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य

मेध्यम् । परिगृह्या यन्ति । रक्षसामपहत्यै । बुहवो हरन्ति । अपचितिमेवास्मिन्दधति । उद्धते सिंकंतोपोस्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै । मदन्तीभिरुपं सृजति ॥१९॥

तेजं एवास्मिन्दधाति । मधुं त्वा मधुला करोत्वित्याह । ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति । यद्ग्राम्याणां पात्राणां कुपालैः सः सृजेत् । ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत् । अर्मकपालैः सः सृजति । एतानि वा अनुपजीवनीयानि । तान्येव शुचाऽर्पयति । शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै । अथो शन्त्वायां अजलोमैः सः सृजति । एषा वा अग्ने प्रिया तनूः । यदजा । प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजति । अथो तेजसा । कृष्णाजिनस्य लोमभिः सः सृजति । यज्ञो वै कृष्णाजिनम् । यज्ञेनैव यज्ञः सः सृजति ॥२०॥ [२] याज्यायै न ज्ञह्यादविश्वदेषु शान्त्यै पुङ्करांपसुमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमुताविशत् प्रजायमानानाः सृजति शन्त्वायादौ च ॥२३॥

परिश्रिते करोति । ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै । न कुर्वन्नभि प्राण्यात् । यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात् । प्राणाञ्छुचाऽर्पयेत् । अपुहायु प्राणिति । प्राणानां गोपीथायां न प्रवर्ग्य चाऽऽदित्यं चान्तरेयात् । यदन्तरेयात् । दुश्शर्मा स्यात् ॥२१॥

तस्मान्नान्तराथ्यम् । आत्मनो गोपीथायां। वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवृग्यः। तेजस्वैव तेजः समर्धयति। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवृग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवैन करोति। अंदिं करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामास्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैन करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य

छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वृपत्वित्याह। सवितुप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वृपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिशु आपृणेत्याह॥२६॥

तस्माद्ग्रिः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्भवेधस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याहु प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। क्रृजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा क्रृजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्याविशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन् पर्यहमीत्याह। विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन् पर्यहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवैनं

पर्यूहति। असुर्यं पात्रमनांच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽच्छृणत्ति। पुरम् वा एतत्पयः। यदंजक्षीरम्। परमेणैवैनं पयसाऽच्छृणत्ति। यजुषा व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणत्ति। छृन्धि वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः। देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्युद्यत्प्रत्युग्येष्यछन्दोभिः करोति वीर्यसमितुं छन्दाऽसि निष्पत्युणेत्याह मुक्तिरिनांच्छृणु छन्दाऽस्याच्छृणुत्युष्टो च। ८॥ [३]

ब्रह्मन्त्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्ठुहीत्याह। एष वा एतरहि बृहस्पतिः। यद्व्याप्तिः। तस्मां एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति। आत्मनोऽनात्म्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनां समर्धयति। मदन्तीभिः प्रोक्षति। तेजं एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपंहत्यै। अनवानम्। प्राणानाऽसन्तत्यै।

त्रिष्टुभेः सुतीर्गायुत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजंमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपर्हत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीता। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धै। शिरो वा एतद्यजस्यै॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्जुञ्जाः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जेव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजंमाने दधाति। सूप्त जुहोति। सूप्त वै शीरूपण्याः। प्राणः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्षित्याह॥३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायुस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनंतिदाहाय। शिरो वा एतद्यजस्यै। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णग्रं भवति। एतद्वर्हहिर्घ्येषः॥३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चुसं दधाति। सःसीदस्व

महाऽ असीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः।
ये दर्शपूर्णमासयौः। अथं कथा होता यजमानायुऽशिषो नाशस्तु इति।
पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्टादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूऽप्याह। शीरूपत एव यज्ञस्य यजमान
आशिषोऽवरुन्ये। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरः।
विधृतिमुपरिष्टात्। प्राणानेवास्मै सुमीचौ दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मादितोः।
यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरक्षांसि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरक्षा भूरिपुत्रा। अस्यामेव
प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदां मे भूया मा मा हि॑सीरित्याहाहि॑सायै। चितः
स्थ परिचित इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मुरुतो रश्मयः॥३७॥

स्वाहां मुरुद्धिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽदित्यः रश्मिभिः पर्यूहति।

तस्मादुसावादित्योऽमुष्मिलोके रुश्मिभिः पर्यूढः। तस्माद्राजां विशा पर्यूढः।
तस्माद्वामुणीः संजातैः पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकंडःतं भा और्च्छ्रुत्।
यद्वैकंडःताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो
मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे।
अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याह व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्नायस्वेत्युपरिष्ठाद्विरण्यमधि
निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
अरहन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति धवित्राण्यादत्ते।
छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने
दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसं पद्यन्ते। षड्वा कृतवः।

ऋतुष्वेव प्रतिंतिष्ठन्ति। यो वै धर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्शर्मा वै स भवति। एष हु वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां हु वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्शर्माऽभवत्। तस्मात्रिः परीत्य न चतुर्थं पर्येयात्। आत्मनो गोपीथायां। प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतिंतिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादये सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिषदादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रथमयो भवन्ति धन्वत्याह यज्ञशक्ताम् समष्टौ द्वे च॥१३॥ [४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषेमेवैतामाशस्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसेत्याह। इन्द्रं एवैनं रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह।

आशिषं मे वैतामा शास्तो। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः पूश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनं मादित्यैः पूश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥४३॥

स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषं मे वैतामा शास्तो। द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्धिरुतरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्धिरुतरतो रोचयत्यानुष्टुभेन छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषं मे वैतामा शास्तो। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केन छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषं मे वैतामा शास्तो॥४४॥

रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु। रोचिषीयाहं मनुष्यैषित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राङ्गर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह। रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं मनुष्यैष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासुमित्याह। रुचितो

एवैष मनुष्योष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पृश्नाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मा रुचितो रोचयेत्याहुशिष्मेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च॥३॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः। पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्य प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रय इमे लोकाः। एम्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। पट्थसं पद्यन्ते। पङ्का क्रृतवः॥४६॥

क्रृतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति। द्वादश मासाः संवथ्मरः। संवथ्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। चतुर्विंशतिः सं पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः। अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु। स्कृदेव प्रवृज्यः। एकङ्ग हि शिरः॥४७॥

अग्निष्ठोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्ठोमः। यावानेव यज्ञः। तस्य

शिरः प्रतिंदधाति। नोकथ्यै प्रवृञ्छ्यात्। प्रजा वै पशवं उकथानि। यदुकथ्यै प्रवृञ्छ्यात्। प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोपारं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्यैष निपद्यते। आ च परां च पथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्यैष परां च पथिभिश्चरति। स सधीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सधीचीश्च ह्यैष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्यैष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा कृतूं कल्पयति। समग्निरग्निनां गुतेत्याह॥५०॥

ग्रैष्मावेवास्मा कृतूं कल्पयति। समग्निरग्निनां गुतेत्याह। अग्निर्हृवैषोऽग्निना

सुङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपंसा गुतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धूर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मां कृतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाल्लोकान्थसन्दधाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मां कृतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह। शैशिरावेवास्मां कृतू कल्पयति। तुपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मंतीनामित्याह। प्रजा वै मतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवृग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यंतिष्ठ सः सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवृग्य च सः शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्य घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्तो। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न

वै तेऽवकाशा भवन्ति। पलियै दशमः। नव॑ वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यते। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यंदधुः। कृत्विजोऽवेक्षन्ते। एुता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एंधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चुसम्। ब्रह्मवर्चुसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पल्यवेक्षेत। यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्यु यजुर्वाचयति। प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपुष्टे प्रबृण्क्त्यनिपद्यमानुमित्याह गुतेत्याह शारदावेवास्मां कृतुं कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारिं च॥१२॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मध्यर्यू आस्तांम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह् यत्यै। आददेऽदित्यै रास्ताऽसीत्याह् यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित् एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि। देवनामैरवैनामाहृयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह। एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरवैनामाहृयति। षट्थसं पद्यन्ते। षड्वा क्रृतवः। क्रृतुभिरुवैनामाहृयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह। यथायजुरवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यौ वै वृथसः। पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैन देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मः शिष्ठोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिष्ठेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थु पेरवु इत्याह।
 मेघानेवैनान्करोति। विष्वगृतो लोहितेत्याहु व्यावृत्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व
 सरस्वत्यै पिन्वस्व पृष्ठे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्यैषा
 देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयैन्
 समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागंतमसीति
 शफोपयुमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैन
 भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यजस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव
 पूर्वभ्यां वषद्वियात् इति। इन्द्राश्विन् मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव
 पूर्वभ्यां वषद्वरोति। अथो अश्विनावेव भागधेयैन् समर्धयति॥६२॥

घर्म पात वसवो यजत् वडित्याह। वसूनेव भागधेयैन् समर्धयति। यद्वषद्वृर्यात्।
 यातयामाऽस्य वषद्वारः स्यात्। यन्न वंषद्वृर्यात्। रक्षांसि यजः हन्युः। वडित्याह।

पुरोक्षेऽमेव वषद्धरोति। नास्य यातयामा वषद्धरो भवति। न यज्ञः रक्षांसि
ग्रन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवन्ये॑ जुहोमीत्याह। यो वा अस्य पुण्यो॑
रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा॑ एवैनं॑ जुहोति। मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्यैवैनम्।
सूर्यस्य तपस्तपेत्याह। यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां॑ त्वा॒ परिगृह्णामीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यां॑मेवैनं॑ परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति। न वा एतं॑
मनुष्यो॑ भर्तुमरहति। देवानां॑ त्वा॒ पितृणामनुमतो॑ भर्तुः॑ शकेयुमित्याह।
देवैरेवैनं॑ पितृभिरनुमत आदत्ते। वि वा एनमेतदर्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्य
पुरो॑ जुहोति। तेजोऽसि॑ तेजोऽनु॑ प्रेहीत्याह। तेज॑ एवास्मिन्दधाति।
दिविस्पृङ्गा॑ मा॑ हि॑सीरन्तरिक्षस्पृङ्गा॑ मा॑ हि॑सी॑ पृथिविस्पृङ्गा॑ मा॑
हि॑सी॑रित्याहाहि॑सायै॥६५॥

सुवर्सि सुवर्मे यच्छु दिवं यच्छु दिवो मा पुहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्त्रेव
यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानाऽन्त सन्तत्यै। पञ्चाऽऽह॥६६॥

पाङ्को यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्न्यै त्वा वसुमते
स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मा एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा
रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। वरुणाय
त्वाऽदित्यवते स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। बृहस्पतये त्वा
विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे
त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजंवते स्वाहेत्याह। संवथ्सुरो वै सवितर्भुमान्
विभुमान्प्रभुमान् वाजंवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते
स्वाहेत्याह। प्राणो वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मां एवैनं जुहोति। एताभ्यं एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दश सं पद्यन्ते। दशाक्षरा विराटा। अन्नं विराटा। विराजैवान्नाद्युमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिणयौ रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः। रौहिणाभ्यां मेव तद्यज्ञमानः सुवर्गं लोकमेति। अहुज्योतिः केतुना जुषता ९ सुज्योतिज्योतिंषाऽु स्वाहा रात्रिज्योतिः केतुना जुषता ९ सुज्योतिज्योतिंषाऽु स्वाहेत्याह। आदित्यमेव तदमुष्मिलोकेऽह्नां परस्ताद्वाधारा। रात्रिया अवस्तात्। तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिलोकेऽहोरात्राभ्यां धृतः॥६९॥

मनुष्यानामानि पृथकः सीदुत्तिव्युहेन्द्रायेत्याहर्घयति प्रन्ति गृह्णात्यहिर्सायै पश्चाऽहादित्यवते स्वाहेत्याह पितृमानैति चत्वारिं च॥१२॥ [७]

विश्वा आशां दक्षिणसदित्यांह। विश्वानेव देवान्मीणाति। अथो दुरिष्ठा एवैनं पाति। विश्वां देवानयाडिहेत्यांह। विश्वानेव देवान्भागधेयैन समर्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधौः पिबतमश्विनेत्यांह। अश्विनावेव भागधेयैन समर्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्यांह। अभ्यैवैन घारयति। अथो

हृविरेवाकं॥७०॥

अश्विना घुर्म पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरुतिभिरित्याह। अश्विनावेव भांगधेयेन समर्धयति। अनु वां द्यावांपृथिवी मःसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह। इन्द्राय हि पुरो हृयते। आश्राव्याह घुर्मस्य यजेति। वषद्वृते जुहोति। रक्षसामपंहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै। घुर्ममंपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावांपृथिवी अमःसातामित्याहानुमतं प्राव्य यथावण्णमो दिवे नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं गच्छन्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्षवैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपानांच्छ पितृन्धर्मपानांच्छेत्याह। उभयैष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पुर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।

यत्प्राङ्गिन्वते। तद्वेवानाम्। यद्वक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुद्द्वाह। तद्वद्राणाम्। प्राश्चमुदच्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्युर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जे यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्येष्ठाय एष पीपिहीत्याह। आत्मनं एवैतामाशिषुमा शास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायुजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मै न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयाम्यमुनां सुह निर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनः सुह निर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागः। ताम्यं

एवैनं जुहोति। ग्रावैभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावांपृथिवीभ्याऽु स्वाहेत्याह। द्यावांपृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्यं एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्रायं रुद्रहौत्रै स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भांगधेयेन समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वते एव रुद्रं निरवदयते। उदैश्च निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुक्तं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा तै अग्ने सुमित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा तै अग्ने सुमित्तया समिध्यस्वाऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः

स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्।
भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नौऽसि-
मा मा हि सीरित्याहाहि सायै। अश्यामं ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः
पितुमतु इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा
हि सीरित्याहाहि सायै। तेजसा वा एते व्यृद्धन्ते। ये प्रवृग्येण चरन्ति।
प्राशजन्ति। तेज एवाऽत्मन्दधते॥८१॥

सुंवथ्सुरं न मांसमश्चीयात्। न रामामुपैयात्। न मृम्यैन पिबेत्। नास्य
राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तथसङ्श्यति। देवासुराः संयता आसन्। ते

देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजिं सौर्ये ब्रह्मसन्धिदधत्। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्।
 तदेतेनैव ब्रतेनांगोपायत्। तस्मादेतद्वृतं चार्यम्। तेजसो गोपीथायै। तस्मादेतानि
 यजूँषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रुशिमभ्यु॑ इति॑ प्रातः
 सः सांदयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्षत्रेभ्यु॑ इति॑ सायम्। ए॒तावा॒ ए॒तस्य॑ देवताः॑।
 ताभिरेवैन॑ समर्धयति॥८२॥

अकृशिभेत्याहुः प्रदिशोऽगुच्छेत्याहुः पितृमामन्तःपरिपुष्टि॑ पितृन्यति॑ धारयेत्याहुः वाचो॑ धर्मपास्तेभ्यु॑ ए॒वैन॑ जुहोत्यन्वीक्षेत॑ होत्यावृत्याहुः॑ मित्युग्रावित्याहुः॑ दधतेऽगोपायथस्मै॑ च॥८३॥

[८] [८]
 धर्म॑ या॑ ते॑ दिवि॑ शुगिति॑ तिस्रा॑ आहु॑तीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो॑
 लोकेभ्यः॑ शुचुमवे॑ यजते। इयत्यग्रे॑ जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रये॑ इमे॑
 लोकाः। अनु॑ नोऽद्यानु॑मतिरित्याहानु॑मत्यै। दिवस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह। दिव॑
 ए॒वैमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लोकेषु॑ प्रजा॑ दाधार। प्राणस्य॑ त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह। प्रजास्वेव॑
 प्राणान्दाधार। शिरो॑ वा॑ ए॒तद्युज्ञस्य॑। यत्प्रवृग्यः। अ॒सौ॑ खलु॑ वा॑ आ॑दित्यः॑ प्रवृग्यः।
 तं यद्वक्षिणा॑ प्रत्यश्चुमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्मं॑ युज्ञस्य॑ शिरो॑ हरेत्। प्राश्चुमुद्वासयति।

पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्वमुद्वासयति। तस्माद्सावादित्यः पुरस्तादुदैति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी
इत्यन्वर्हन्ति। सात्मानमेवैनः सतंनुं करोति। सात्माऽमुष्मिलोके भवति। य
एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्गवा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धो। वर्त्मना वा
अन्वित्ये॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्ना प्रस्तोताऽन्वर्तति। साम् वै रक्षोहा।
रक्षसामपंहत्यै। त्रिनिधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो
रक्षांस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीः शुचाऽर्पयेत्। यदुपसु। अपः शुचाऽर्पयेत्।
यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वन्स्पतिषु। वनस्पतीञ्चुचाऽर्पयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनुं प्रतिष्ठापयति। वल्लुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्यर्थति।
त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्यति।
षट्थसं पद्यन्ते। षड्बा कृतवः। कृतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्कृतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा कृतम्। तस्यां एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदो
विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो अप हर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै।
घर्मेतत्तेऽन्मेतत्पुरीषमिति दधा मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्येनुं समर्घयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेदा। रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमान् रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ यौऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार
एवास्यैषः। अचिकद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्यैषः॥९०॥

वृषा हरिः। मुहान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि
समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैन योनि गमयति। नमस्ते अस्तु मा मा
हि॑ सीरित्याहाहि॑ सायै। विश्वावंसु॒ सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेना प्याययति। विश्वावंसु॒भि तत्रो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इत्रो अव्यादित्याह।
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा
अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देवं घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह।
देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदम् हं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवृग्यमुद्वासयन्। प्रजां
पशून्थसोमपीथमनुद्वासः सोमं पीथानुमेहिं। सुह प्रजयो सुह रायस्पोषेणेत्याह।
प्रजामेव पशून्थसोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्वित्याह।
आशिषमेवैतामा शस्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म

इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषौऽस्मालोकाच्यवते। यः प्रवृग्यमुद्घासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यांमृग्भ्यां पुनरेत्यु गरहंपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गरहंपत्यः। अस्मिन्नेव लोके प्रतिंतिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यथ्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गलोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्वा प्रस्पाया इत्याह दधात्युनित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्ये वै हिरण्यमाहार्घयति हौप गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च। ११॥————[१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्। तदग्निव्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूङ्घ्यभवन्। शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि। सामुपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पर्यः। यद्ग्रोः पर्यः॥१४॥

तथ्सामृः पर्यः। यद्जायै पर्यः। तद्वानां पर्यः। तस्माद्यत्रैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पर्यसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पर्यसाऽन्नाद्यैन् समर्धयन्ति। एष ह त्वे साक्षात्प्रवर्ग्य भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवृग्यः प्रवृज्यतौ। उत्तरवेद्यामुद्घासयैत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवृग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरो
वा पुतद्यज्ञस्य। यत्प्रवृग्यः। मुखंमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णवं मुखः सन्दधात्यन्नाद्यां।
अन्नाद एव भवति। यत्रु खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पूर्यासते। परि वै तां
समां प्रजा वयांस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्।
पुरस्ताद्वा एतज्योतिरुदैति। तत्पश्चान्निम्रौचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां
मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवृग्यः। स्वयैवैनं
योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्रु स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष वा अग्निवैश्वानुरः।
यत्प्रवृग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानुरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्याः शाखायामुद्वासयेत्।
ऊर्गवा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्घर्मः॥१८॥

इदम् हम् मुष्यामुष्यायुणस्यं शुचा प्राणमपि दहामीत्याह। शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छ्रुतिः। यत्र दर्भा उपदीकं सन्तताः स्युः। तदुद्धांसयेद्वृष्टिकामस्य। एता वा अपामनूजज्ञावर्यो नामः। यद्भर्भाः। असौ खलु वा आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता आपो नियतां धन्वना यन्ति॥९९॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिरांसते स्थापयति धर्मो यन्ति॥६॥

[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सुम्राटथ्सभृतः। घर्मः प्रवृत्तः। महावीर उद्धासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेन नाम्ना॑। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वर्सीयाऽसं यथानाममुपचरति। पुण्यार्ति वै स तस्मै कामयते। पुण्यार्तिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सुम्राडिति नक्तम्। एते वा एतस्य प्रिये तुनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैनं तुनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नामा समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायुत्री
देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः प्रवृग्येणावानु व्यभवन्। प्रवृग्येणाऽप्रवृवन्।
यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवृग्यं प्रवृणक्ति। गायुत्रीमेव तदनु विभवति। गायुत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनयतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सङ्सन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पर्यस्यानीयमाने। मारुतः
कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्णन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेजु उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वागधुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवृग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य
एवं वेद। विदुरेन नामा। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयुमाहुतिं नाशजुतेऽथ।
कस्मादेषोऽशजुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाच दधाति॥१०४॥

तस्मादशजुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवृग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः।

तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वृद्धिं तु वा संस्त्रो हृयमानो वाग्मुतो दंधात्येषः॥६॥

[११]

सुविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाँ एति। यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते।
अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रशमीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्पञ्चेऽहन्प्रवृज्यते। कृतुर्भूत्वा संवर्थसरमेति। यथसंस्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
धाता भूत्वा शक्तरीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत् इमांलोकानेति। यद्वशमेऽहन्प्रवृज्यते।
वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते। सोमो
भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदां प्रवृज्यते। तस्मादितः पराङ्मूलोकाः-

स्तपंन्नेति। यदुपरिष्ठादुपुसदां प्रवृज्यतेौ। तस्माद्मुतोऽर्वाङ्गिमाँल्लोकां स्तपंन्नेति।
य एवं वेदं। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥३॥

[१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥षष्ठः प्रश्नः॥

ॐ सन्त्वा सिश्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

परेयुवाऽसं प्रवतो मुहीरनु बुहुभ्यः पन्थामनपस्पशानम्। वैवस्वतः सुङ्गमनु
जनानां यमः राजानः हुविषा दुवस्यत। इदं त्वा वस्त्रं प्रथमन्वागन्नपैतद्वृहु
यदिहाबिभः पुरा। इष्टापूर्तमनु सम्पश्य दक्षिणां यथां ते दत्तं बहुधा वि बन्धुषु।
इमौ युनज्ञिं ते वही असुनीथाय वोढवै। याभ्यां यमस्य सादनः सुकृतां
चापि गच्छतात्। पूषा त्वेतश्चावयतु प्रविद्वाननेष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः। स त्वेतभ्यः
परिददात्प्रितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रैभ्यः। पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मा अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रविद्वान्॥१॥

आयुर्विश्वायुः परिपासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तांत। यत्राऽसंते
सुकृतो यत्र ते युस्तत्रं त्वा देवः सविता दधातु। भुवनस्य पत इदः हुविः।
अग्नये रयिमते स्वाहा॑। पुरुषस्य सयावर्यपेदधानि मृज्महे। यथां नो अत्र

नापरः पुरा जरस् आयति। पुरुषस्य सयावरि वि तैं प्राणमसि स्त्रसम्। शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि पितृनुप्रजयाऽस्मानिहावंह। मैवं माङ् स्ता प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्वारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पर्यसाऽभ्याववृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उपं त्वा मर्त्यं प्रेतम्। विश्वं पुराणमनुं पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उर्दीर्घं नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हुस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव। सुवर्णः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। धनुरुहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। मणिः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममंग्रे चमसं मा विर्जीहरः प्रियो देवानांमुत सोम्यानांम्। एष यश्चमसो
देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णष्व
मेदसा पीवंसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणो दधंद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ग्यातै।
मैनमग्ने विद्हो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं
कुर्वो जातवेदोऽथेमेन् प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा कुरसि जातवेदोऽथेमेन्
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि
तत्रं ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते
शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमः सुकृतां यत्र
लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
पित्रे लोककृज्ञातवेदो वहेमः सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

य एतस्य पथो गोसारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहा य एतस्य पथोभिररक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा॑ऽपरव्यात्रे स्वाहा॑ऽपारव्यात्रे
 स्वाहा॑भिलालपते स्वाहा॑पलालपते स्वाहा॑ग्रये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा॑। यस्त इधमं जुभराधिसच्चिदानो मूर्धनं वात तपते त्वाया।
 दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः। अस्मात्क्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां
 पुनः। अग्रये वैश्वानुरायं सुवर्गयं लोकाय स्वाहा॑॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥२॥

[२]

प्र केतुना॑ बृहता भात्यग्निरुविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति। दिवश्चिदन्तादुपु
 मामुदानंडुपामुपस्थै महिषो वर्वर्ध। इदं तु एकं पर ऊत् एकं तृतीयेन ज्योतिषा॑
 संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थै। नाके सुपुर्णमुप
 यत्पतन्तं हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ
 शकुनं भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना॑ पथा। अथा॑
 पितृन्थसुविदत्रा॑ अपीहि यमेन ये सधुमादं मदन्ति। यौ ते श्वानौ यमरक्षितारै॑

चतुरक्षौ पंथिरक्षीं नृचक्षसा। ताभ्यां राजन्परि देहेन ऽ स्वस्ति चास्मा अनमीवं
चं धेहि॥६॥

उरुणसावंसुतृपांवुलुम्बलौ युमस्यं दूतौ चरतो वशां अनुं। तावस्मभ्यं दृशये
सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमधेह भद्रम्। सोम एकेभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो
मधुं प्रधावति ताऽश्चिंदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये तनुत्यजः।
ये वा सुहस्रंदक्षिणास्ताऽश्चिंदेवापि गच्छतात्। तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये
सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे मुहत्ताऽश्चिंदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः सः
रंभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतंरता सखायः। अत्रा जहाम् ये असुन्नशैवाः शिवान् वयमभि
वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्यं सवितुः पवित्रं सुहस्रधारं वितंतमन्तरिक्षे। येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै
तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या रुष्टात्पन्नादप् यन्ति शाखां अभिमृता
नृपतिमिच्छमानाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नया वर्चसा

सः सृजाथा। उद्धयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमग्नम्
ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धृहुत्तरमाष्टो च॥३॥

[३]

यन्ते अग्निमन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः शमयामसि क्षीरेण चोदकेन च।
यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वपया पुनः। क्याम्बूरत्रं जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा।
शीतिंके शीतिंकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वंग्रीः शमया।
शं तै धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं तै समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु
वर्ष्याः। शं ते स्वन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु शमु
पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अवं सृजु पुनरग्ने पितृभ्यो यस्तु आहुतश्चरंति स्वधाभिः। आयुर्वसानु उपं यातु
शेषः सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः। सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन
परमे व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः सविता दंधातु। यत्ते
कृष्णः शकुन आतुतोदं पिपीलः सुर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु

सोमंश्च यो ब्राह्मणमाविवेशा। उत्तिष्ठातस्तुनुवृः सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा
शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः सविता दंधातु। इदं तु
एकं पर ऊत् एकं तृतीयेन ज्योतिषं संविशस्व। संवेशंनस्तुनुवै चारुरेधि प्रियो
देवानां परमे सधस्थै। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकं कृणुष्व परमे व्योमन्। युमेन त्वं
युम्या संविदानोत्तमं नाकुमधिं रोहेमम्। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः
पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्घयं तमसुस्परिं धाता पुनातु। अस्मात्वमधिं जातोऽस्युं
त्वदधिंजायताम्। अग्नये वैश्वानुरायं सुवर्गायं लोकायु स्वाहा॥१०॥

अवशीयता ५ सधस्थे पञ्च च॥२॥

[४]

आयांतु देवः सुमनाभिरुतिभिर्युमो हवेह प्रयत्नाभिरक्ता। आसीदता ५ सुप्रयतेह
बरहिष्यूर्जाय जात्यै मम शत्रुहत्यै। युमे इव यत्माने यदैतं प्रवाभरन्मानुषा
देवयन्तः। आसीदतुङ् स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय
सोम॑ सुनुत युमाय जुहुता हविः। युम॑ ह युज्ञो गच्छत्युग्निदूतो अरङ्कृतः।
युमाय घृतवद्धविर्जुहोत् प्रच तिष्ठता। स नौ देवेष्वायंमदीर्घमायुः प्रजीवसे॥

युमायु मधुमत्तम् १ राज्ञे हृव्यं जुहोतन। इदं नम् ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्यः॥ ११॥

योऽस्य कौष्ठ्यं जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। युमं भङ्गश्रवो गायु यो राजानपरोध्यः। यमङ्गायं भङ्गश्रवो यो राजानपरोध्यः। येनाऽपो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्यक्षानयः शुफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाऽभि तिष्ठति। यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। युमायु सर्वमित्रस्थे यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशरथयः। युमं यो विद्यार्थ्स ब्रूयाद्यैकं ऋषिर्विजानते॥ १२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति पदुर्वीरिकमिष्टृहत्। गायुत्री त्रिष्टुप्छन्दाऽसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयंमानो गामश्चं पुरुषं जगत्। वैवस्वते न तृप्यति पञ्चमिर्मानवैर्यमः। वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उचानुतवादिनः। ते राजन्निह विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुपां देवाःश्च ये नमस्यन्ति ब्राह्मणाःश्चापुचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते युमः।

अत्रां नो विश्पतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्यां विजानुते इन् वेनति॥३॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुथ्सं शतधारमेतम्। तस्मिन्नेष पितरं पितामुहं प्रपितामहं बिभरुत्पित्यन्वमाने। द्रृफसश्चस्कन्द पृथिवीमनु घामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयं योनिमनु सुश्वरन्तं द्रृफसं जुहोम्यनु सुस होत्राः। इमः संमुद्रं शतधारमुथ्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हि सीः परमे व्योमन्। अपेत् वीत् वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरुद्धिरुक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानंमस्मै। सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदेधो। तेभिर्युज्यन्तामध्यियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृष्टु लाङ्गलम्। शुनं वरुत्रा बध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गयु शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्। शुनांसीराविमां वाचं यद्विचक्रथुः पर्यः। तेनेमामुपं सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव। यथो नः सुभगा संसि यथो नः सुफला संसि। सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै

मातुरुपस्थु आदधो। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमन्त्रिया देवयाना अतारिष्म्
तमसस्पारमस्य। ज्योतिरापाम् सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पूतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै
भुवनाय जायते यत्पूर्जन्यः पृथिवी॑ रेतसाऽवंति। यथा युमाय हार्म्यमवंपन्पश्च
मानवाः। एवं वंपामि हार्म्य यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचित
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवताँ। प्रजापातिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्तौ॥१६॥

आप्निया अंगम् सुप्त चं॥२॥

[६]

उत्ते तभ्नोमि पृथिवीं तत्परीमं लोकं निदधन्मो अह॒ रिषम्। एताङ्ग स्थूणाँ
पितरो धारयन्तु तेऽत्रां युमः सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यच्चसं
पृथिवी॑ सुशेवाम्। ऊर्णप्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निरकृत्या उपस्थौ।
उद्धश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायुनास्मै भव सूपवश्चना। माता पुत्रं यथा
सिचाभ्येन भूमि वृणु। उद्धश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सुहस्तु मितु उप हि श्रयन्ताम्।

ते गृहासो मधुश्वुतो विश्वाहा॑स्मै शरुणः सुन्त्वत्र। एणी॒र्धा॑ना हरिणी॒र्जुनी॑ः सन्तु॒धेनवं। तिलं॑वथ्सा॒ ऊर्जमस्मै॒ दुहांना॒ विश्वाहा॑ सुन्त्वनपं॒स्फुरन्ती॑ः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यमु॒सादं॑ने स्व॒धा निर्धीयते गृहे। अक्षिति॒र्नामं॑ ते असौ। इदं॑ पि॒तृभ्यः॑ प्रभरेम॑ बर्हि॒देवेभ्यो॑ जीवं॑न्तु॑ उत्तरं॑ भरेम। तत्वं॑मारोहासो॑ मेघ्यो॑ भवं॑ यमेन॑ त्वं॑ यम्या॑ संविदानः। मा॑ त्वा॑ वृक्षौ॑ सम्बाधिष्ठां॑ मा॑ माता॑ पृथिवि॑ त्वम्। पि॒तृ॒हि॑ यत्रु॑ गच्छा॒स्येधां॑ संयमराज्यै॑। मा॑ त्वा॑ वृक्षौ॑ सम्बाधेथां॑ मा॑ माता॑ पृथिवी॑ मही। वै॒वस्व॒तः॑ हि॑ गच्छा॒सि॑ संयमराज्यै॑ विराजसि। नुळं॑ पुवमारोहै॒तं॑ नुळेन॑ पृथोऽन्विहि। स त्वं॑ नुळप्लुवो॑ भूत्वा॑ सन्तर॑ प्रतरोत्तर॥१८॥

सुवि॒तैतानि॑ शरीराणि॑ पृथिव्यै॑ मातुरुपस्थ॑ आदेषे। तेभ्यः॑ पृथिवि॑ शं॑ भव। पद्मोता॑ सूर्यं॑ ते॑ चक्षुर्गच्छतु॑ वातं॑मात्मा॑ द्यां॑ च॑ गच्छं॑ पृथिवीं॑ च॑ धर्मणा। अ॒पो॑ वा॑ गच्छु॑ यदि॑ तत्र॑ ते॑ हितमोषं॑धीषु॑ प्रतितिष्ठा॑ शरीरैः। परं॑ मृत्यो॑ अनुपरेहि॑ पन्थं॑ यस्ते॑ स्व॑ इतरो॑ देवयानां॑त्। चक्षुष्मते॑ शृण्वते॑ ते॑ ब्रवीमि॑ मा॑ नः॑ प्रजाः॑ रीरिषो॑

मोत वीरान्। शं वातुः शः९ हि ते घृणिः शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः
शुग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सांदयाम्युमुष्यु शर्मासि पितरो देवताँ। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तयां देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृथि-
ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्युमुष्यु शर्मासि पितरो देवताँ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु
तयां देवतया॥१९॥

अपूपवा॑न्धृतवा॒श्चरुरेह सीदूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनि॒कृतः
पथि॒कृतः सपर्यत् ये देवानां घृतभांगा इह स्थ। एषा तै यम् सादने
स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशा॑क्षरा॒ ता९ रक्षस्व् तां गौपायस्व् तां ते
परिददामि॒ तस्यां त्वा॒ मा दभन्नितरो देवताँ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयां
देवतया। अपूपवा॑ञ्छृतवा॒न् क्षीरवान्दधिवान्मधुमा॑श्चरुरेह सीदूत्तभुवन् पृथिवीं
द्यामुतोपरि। योनि॒कृतः पथि॒कृतः सपर्यत् ये देवानां शृतभांगः क्षीरभांगा॒
दधिभागा॒ मधुभागा इह स्थ। एषा तै यम् सादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ।

शुताक्षरा सुहस्राक्षराऽयुताक्षराऽच्युताक्षरा ताऽ रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
परिददामि तस्यां त्वा मा देभन्धितरो देवताौ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयाौ
देवतंया॥२०॥

अनंपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतंया द्वे च॥४॥

[७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र। तास्ते यमः पितृभिः
संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोतु। त्वामर्जुनोषधीनां पयोः ब्रह्माण् इद्विदुः। तासां
त्वा मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणाऽङ्ग स्तम्बमाहरैतां प्रियतमां मम।
इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु। काशानाऽङ्ग स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै।
य एतस्यै दिशः पराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणाऽङ्ग स्तम्बमाहर
पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो फलम्॥२१॥

लोकं पृणु ता अस्य सूददोहसः। शं वातुः शऽ हि ते घृणिः शमु ते सुन्त्वोषधीः।
कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः। इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काश्चन। तथा तदश्चिभ्यां
कृतं मित्रेण वरुणेन च। वरुणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै निरक्तत्यै द्वेषाच्च

वनुस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मद्घा द्वेषाऽसि शमि शमयास्मद्घा द्वेषाऽसि
यव यवयास्मद्घा द्वेषाऽसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छु दिवं गच्छु दिशो गच्छु
सुवर्गच्छु सुवर्गच्छु दिशो गच्छु दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छु पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा
गच्छु यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य
सवितुः पुवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसुस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥२॥

[C]

आ रोहताऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यत्माना यतिष्ठ। इह त्वष्टा सुजनिमा
सुरलो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तवं क्रृतुभिर्यन्ति
कृपाः। यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातुरायूष्णि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तु नुवै
क्रृं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव। अपं नः शोशुचदघमग्ने
शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा॑। अनङ्गाहंमन्वारभामहे स्वस्तयै॑।
स न इन्द्रं इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विं मृतैराववर्तिन्नभूद्भ्रादेवहृतिं नो अद्य। प्राञ्जोगामानृतये हसायु

द्राघीय आयुः प्रतुरां दधानाः। मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः
प्रतुरां दधानाः। आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुग्रादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः
पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन। इमा नारीरविधवाः सुपलीराङ्गेन सर्पिषा
समृशन्ताम्। अनुश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्नैः। यदाङ्गेन
त्रैककुदं जातः हिमवंतस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा
त्वमुद्दिनस्योषधे पृथिव्या अधिं। एवमिम उद्दिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाऽसि यवोऽसि यवयस्मदघा द्वेषाऽसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रिलिं च॥२॥

[९]

अपं नः शोशुचदघमग्नै शुशुध्या रुयिम्। अपं नः शोशुचदघम्। सुक्षेत्रिया
सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं नः शोशुचदघम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकासश्च
सूरयः। अपं नः शोशुचदघम्। प्रयदग्ने: सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूरयः। अपं नः
शोशुचदघम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्रतै वयम्। अपं नः शोशुचदघम्॥२५॥

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपे नः शोशुचद्घम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारय। अपे नः शोशुचद्घम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्तयै। अपे नः शोशुचद्घम्। आपेः प्रवृणादिव यतीरपास्मथ्यन्दतामधम्। अपे नः शोशुचद्घम्। उद्धुनादुदकानीवापास्मथ्यन्दतामधम्। अपे नः शोशुचद्घम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाङ्गु स्वान्गृहान्। अपे नः शोशुचद्घम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः पुशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायुकमपे नः शोशुचद्घम्॥२६॥

अधमधं चुत्वारि च॥२॥

[१०]

अपेश्याम युवतिमाचरन्तीं मृतायं जीवां परिणीयमानाम्। अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठै। मयैतां माङ्गस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषिं विश्ववारा नभेसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयुसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामुग्नि मधुमन्तमूर्मिण्मूर्जः सन्तं त्वा पयुसोपु सःसदेम। सः रुद्या समु वर्चसा सचंस्वा नः स्वस्तयै। ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः।

तेभ्योँ घृतस्यं धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां[॥] दुहिता वसूनां[॥]
 स्वसाऽऽदित्यानां[॥] मृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनांगां[॥] मदितिं
 वधिष्ठ। पिबतूदकं तृणांन्यत्तु। ओमुथ्सृजत॥२७॥

वधिष्ठ द्वे च॥१॥

[११]

सन्त्वा सिश्वामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमा॒ समेत् पश्यत। सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्त् वि परेतन।
 इमां त्वमिन्द्र मीढः सुपुत्रा॒ सुभगां[॥] कुरु। दशांस्यां पुत्राना धैहि पतिमेकादशं
 कृधि॥ आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वणा चीरमात्मनः। वासा॑सि मम् गावश्च।
 अन्नपाने चं सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

ॐ। शं नो मि॒त्रः शं वरु॒णः। शं नो भवत्वर्यमा। शं नु इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णु॒रुरुक्तमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मं वदिष्यामि। कृतं वदिष्यामि। सुत्यं वदिष्यामि। तन्मामंवतु। तद्वृत्कारंमवतु। अवंतु माम्। अवंतु वृत्कारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

सुत्यं वदिष्यामि पश्च च॥१॥

[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पश्च॥२॥

[२]

सुह नौ यशः। सुह नौ ब्रह्मवर्चसम्। अथातः सऽहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पश्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधि-प्रजंमध्यात्मम्। ता महासऽहिता इत्याचक्षते। अर्थाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अर्थाधिज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य

उत्तररूपम्। आपः सुन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सुन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सुन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वारख्सुन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासङ्हिताः। ये एवमेता महासङ्हिता व्याख्याता वेदा। सन्धीयते प्रजाया पुश्चभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्गर्येण लोकेन॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लौकेन॥६॥

[३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृताथसम्भूभूवं। स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णम्यां भूरि विश्रुतम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपि हितः। श्रुतं मे

गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासाऽसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे
श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा०। आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा०। वि
माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा०। प्र माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा०। दमाऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा०। शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा०॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा०। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा०। तं त्वा भग् प्रविशानि
स्वाहा०। स मा भग् प्रविश स्वाहा०। तस्मिन्थस्त्रशाखे। निर्भगाहं त्वयि मृजे
स्वाहा०। यथाऽप्यः प्रवता यन्ति। यथा मासां अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहा०। प्रतिवेशोऽसि प्र मा भाहि प्र मा पद्यस्व॥९॥

वितन्वाना शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा० धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहैँ च॥३॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्।
माहांचमस्यः प्रवेदयते। महु इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्युन्या देवताः।
भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

महु इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुवु इति वायुः। सुवुरित्यादित्यः। महु इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीर्षषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुवु इति सामानि। सुवुरिति यजूर्षषि॥११॥

महु इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुवु इत्यपानः। सुवुरिति व्यानः। महु इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्वतस्तश्वतुर्धा। चतस्तश्वतस्त्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै देवा बलिमावंहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूर्षषि वेद द्वे च॥३॥

[५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तनं इवावलम्बते। सेन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोद्य शीर्षकपले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुवु इति वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्। आप्रोति
मनस्स्पतिम्। वाक्पतिश्वक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति।
आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मनं आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति
प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥२॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यश्वन्द्रमा नक्षत्राणि।
आप् ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणे
व्यानोऽपान उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसङ्ग स्नावास्थि
मज्जा। एतदंधि विधायुरपिरवोचत्। पाङ्कं वा इदं सर्वम्। पाङ्केनैव पाङ्कं
स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥१॥

[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा
अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओऽशोमिति शस्त्राणि

शः सन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवृक्ष्यन्नाहु ब्रह्मोपाप्रवानीति।
ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशः॥१॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च। तपश्च स्वाध्याय-
प्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्याय-
प्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजनश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति सत्यवचाराथीतरः।
तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्रल्ल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च पद्म॥१॥

[९]

अहं वृक्षस्य रेरिंवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिंव। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतंमस्मि।
द्रविणः सवर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अुह॒ पद॥१॥

[१०]

वेदमनूच्याऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायौन्मा
प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेथ्सीः। सत्यान्न
प्रमदितुव्यम्। धर्मान्न प्रमदितुव्यम्। कुशलान्न प्रमदितुव्यम्। भूत्यै न
प्रमदितुव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो
भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्मणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि।
यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाऽसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽसनेन
प्रश्वसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिंया देयम्।
भिंया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा वृत्तविचिकिथ्सा
वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मुखिनः। युक्तां आयुक्ताः। अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा

ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्यांख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्तां आयुक्ताः। अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतंदुपास्यम्॥२२॥

स्वाभ्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमादितव्यं तानि त्वयौपास्यानि स्यातेषु वर्तेरन्तस्तु च॥४॥

[११]

ॐ। शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा। शं नु इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्तमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सृत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्॥२३॥

[१२]

सृत्यमवादिषं पञ्चं च॥५॥

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विंद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदांप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं
गुहायां परमे व्योमन्। सोऽशजुते सर्वान्कामान्थसुह। ब्रह्मणा विपूश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अन्धः
पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषो-
ऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा॥
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥१॥

अन्नादै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो अन्नेनैव जीवन्ति।
अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नः हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मांसवैषुधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नः हि भूतानां ज्येष्ठम्।
तस्मांसवैषुधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽति चं

भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसुमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा^१ प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋगदक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥३॥

यतो वाचो निवर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति

कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माऽन्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानुमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एुवा। तस्य पुरुषविधिताम्। अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पृक्षः। सत्यमुत्तरः पृक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमशब्दुत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानुमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एुवा। तस्य पुरुषविधिताम्। अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पृक्षः। प्रमोद उत्तरः पृक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥५॥

असत्त्वे व सं भवति। असुद्व्विति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो

विंदुरिति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वान्मुं
लोकं प्रेत्य॑। कश्चन गच्छुती(३)॥ आहो विद्वान्मुं लोकं प्रेत्य॑। कश्चिथ्समश्जुता(३)
उ॒। सोऽकामयत। बुहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा। इदं
सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तथ्मृद्धा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च
त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयं चानिलयं च। विज्ञानं चाविज्ञानं
च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तथ्मत्यमित्याचक्षते। तदप्येष
श्लोको भवति॥६॥

असुद्धा इदमग्र आसीत्। ततो वै सद्जायत। तदात्मानङ्ग स्वयमकुरुत।
तस्मात्थसुकृतमुच्यते इति। यद्वै तथ्मुकृतम्। रसो वै सः। रसङ्ग ह्येवायं
लब्ध्वाऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो नु
स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं
प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं
कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानुस्य। तदप्येष श्लोको

भूवति॥७॥

भीषा॒स्मा॒द्वातः पवते। भीषो॑देति सूर्यः। भीषा॒स्मादग्नि॑श्वेन्द॒श्व। मृत्युर्धावति
पश्च॑म इ॒ति। सैषा॒नन्दस्य मीमा॑सा भूवति। युवा स्याथ्साधुं युवा॒ध्यायकः।
आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी॑ सर्वा वित्तस्यं पूर्णं स्यात्। स एको
मानुषं आनुन्दः। ते ये शतं मानुषां आनुन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं
मनुष्यगन्धर्वाणांमानुन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं
देवगन्धर्वाणांमानुन्दाः।

स एकः पितृणां चिरलोकलोकानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये
शतं पितृणां चिरलोकलोकानांमानुन्दाः।

स एक आजानजानां देवानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये
शतमाजानजानां देवानांमानुन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानां मानुन्दः। ये कर्मणा देवानपि युन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दः।

स एको देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं देवानां मानुन्दः।

स एक इन्द्रस्याऽऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनुन्दः।

स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानुन्दः।

स एकः प्रजापतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दः।

स एको ब्रह्मणं आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स यं एवं वित्। अस्मालौकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमय-

मात्मानमुपसङ्गमति। तदप्येष क्षोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत ए ह वाव न तुपति। किमह साधु नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानः स्पृणुते। उभे ह्यैवैष एते आत्मानः स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा
एतत्प्रावाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तः हौवाच। यतो वा
इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति।
तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि
जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायै। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति।
स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन

जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायौ। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त ऽ हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तस्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायौ। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त ऽ हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तस्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायौ। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त ऽ हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तस्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भाग्वी

वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। मुहान्भंवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन्। मुहान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। मुहान्भंवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन्। मुहान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। मुहान्भंवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन्। मुहान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। मुहान्भंवति प्रजया

पृशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन। मुहान्कीर्त्या॥१॥

न कश्चन वसतौ प्रत्यांचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्या क्या च विद्या बहुंत्रं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं राष्ट्रम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राष्ट्रं राध्यते। एतद्वै मध्यतोऽन्नं राष्ट्रम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं राष्ट्रम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिषेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्ते ऽस्मै कामाः। तद्व्येत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्व्येत्युपासीत। परिमर इत्युपासीत। पर्येण म्रियन्ते द्विषन्तः सप्तलाः। परि यैऽप्रिया भ्रातृव्याः। स यशांयं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतं विज्ञान-
मयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। इमाँलोकान्कामान्त्री
कामरूप्यनुसुश्वरन्। एतथ्साम गायन्त्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
वु। अुहमन्त्रमुहमन्त्रमुहमन्त्रम्। अुहमन्त्रादो(२)ऽहमन्त्रादो(२)ऽहमन्त्रादः। अुहः
श्लोककृद्हः श्लोककृद्हः श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य।
पूर्व देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भाष्ट्। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
अुहमन्त्रमन्त्रमदन्त्तमा(३) द्विः। अुहं विश्वं भुवनमभ्यभुवाम्। सुवर्न ज्योतीः। य
एुवं वेदो। इत्युपनिषत्॥१०॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु
मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु
मा विंद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहुतो मर्हीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि
समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदः सं च विचैति सर्वं
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं मुहीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा
च। यमन्तः समुद्रे कुवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः
प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्यशूङ्क्षु विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्युदर्णीयसः हि परात्परं यन्महतो महान्तम्।
यदेकमुव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेवर्तं तदुं सूत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं
जायंमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदुं चन्द्रमाः।
तदेव शुक्रममृतं तद्वह्नुं तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जुज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधिं। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा क्रृतवः
संवथ्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनं मूर्ध्वं
न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रहत्। न तस्येषो कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा
मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अन्धः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुर्खास्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव
एकः॥ वेनस्तपश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीक्लम्। यस्मिन्निदं

सं च विचैकः स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्नन्धुर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसंत्। स नो बन्धुर्जनिता
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा॑। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यभ्यैरयन्ता। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः
परि सुवः। कृतस्य तनुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य
लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
कृतस्याऽत्मनाऽत्मानमभिसम्बभूव। सदस्यपतिमद्वतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्।
सनिं मेधामयासिषम्। उर्द्धप्यस्व जातवेदोऽप्यग्निरकृतिं मम्॥४॥

पशूश्च मह्यमावहु जीवनं च दिशो दिश। मा नो हिंसीज्ञातवेदो गामश्च
पुरुषं जगत्। अबिन्द्रदग्न आग्नहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्मि सहस्राक्षस्यं महादेवस्यं धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदयात्।
 तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 वक्रतुण्डाय धीमहि। तत्रो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥५॥

तत्रो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तत्रः षण्मुखः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तत्रो गरुडः प्रचोदयात्।
 वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तत्रो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे
 वासुदेवाय धीमहि। तत्रो विष्णुः प्रचोदयात्। वृज्जन्मखाय विद्महे तीक्ष्णदुष्ट्राय
 धीमहि॥६॥

तत्रो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि।
 तत्रो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तत्रो अग्निः
 प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारिं धीमहि। तत्रो दुर्गः प्रचोदयात्।

॥दूर्वासूक्तम्॥

सुहस्त्रपरंमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी।
काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परिः॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतं नु सुहस्त्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सुहस्त्रेण विरोहसि।
तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हृविषां वृयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते
वृसुन्धरा। शिरसां धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥मृत्तिकासूक्तम्॥

भूमिर्घनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धूताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके
हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमत्रिता।
मृत्तिके देहि मे पुष्टि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णद् मृत्तिके। तयां हुतेन पापेन गच्छामि परमां
गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत् इन्द्रं भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मध्यवन्धुग्धि तव तत्र ऊतये विद्विषो
 विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
 स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
 नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा
 धुनिः शिर्मीवाञ्छरुमाऽ क्रज्जीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं
 प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचौ वेन आवः। सबुधियां उपमा
 अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसंतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी।
 यच्छानः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूषां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीऽ
 सर्वभूतानां तामिहोपह्ये श्रियम्। श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा
 वै देवाश्छन्दोभिरिमालोकाननपज्यमभ्यंजयन्। महा इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी

शर्म यच्छ्रुतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमान् स्वरंणं कृणुहि
ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमुलं कुर्सीदुं तस्मैन्थ्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरंणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरंति दुष्कृतानि। तेन
पवित्रैण शुद्धेन पूता अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। सुजोषां इन्द्र सगणो मुरुद्धिः
सोमं पिब वृत्रहञ्चूर विद्वान्। जुहि शत्रूः रपु मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो
नः। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्मः। आपो हि षा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

मुहेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव
मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथा आपो जनयथा च नः।

॥अघमर्षणसूक्तम्॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मै देहि याचितः। यन्मयो भुक्तमुसाधूनां पापेभ्यश्च

प्रतिग्रंहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्यैऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽग्न्यः॥१२॥

यदुपां कृरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपेगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तत्रो वरुणो राजा पाणिनौ ह्यवमर्शतु। सौऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वह्यसलोकताम्। यशाप्सु वरुणः स पुनात्वंधमरूपणः। इमं मैं गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्वि स्तोमः सचता परुष्णिया। असिक्रिया मरुदवृधे वितस्तयाऽर्जीकिये शृणुह्या सुषोमया। कृतं च सत्यं चाभीष्मात्तपसोऽध्यंजायत। ततो रात्रिरजायत् ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधिं संवथ्सरो अंजायत। अहोरात्राणि विदधुद्विश्वस्य मिषुतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्यां रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वंधमरूपणः।

पुनन्तु वसेवः पुनातु वरुणः पुनात्वंधमरूषणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोसा।
एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्। द्यावापृथिव्योरहिरुण्मयः सङ्श्रितः
सुवः॥१४॥

स नः सुवः सङ्शिशाधि। आर्द्धं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां
जुहोमि स्वाहा॥ अकार्यकार्यवकीर्ण स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामध-
मरूषणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रुजो भूमिस्त्वमाऽ रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः।
आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्मजा भुवनस्य राजा॥ वृषा पवित्रे अधि-
सानो अव्यै बृहथ्सोमो वावृथे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयुतो निदहाति वेदः। स नः परूदति दुर्गाणि
विश्वा नवेव सिन्धु दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं

कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गा देवीऽ शरणमुहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने
त्वं पारया नव्यो अस्मान्थस्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा॑॥ पूर्श्वं पृथ्वी बहुला न
उर्वी भवा॑ तोकायु॑ तनयायु॑ शं योः। विश्वानि नो दुर्गहा॑ जातवेदः सिन्धु॑ न
नावा दुरिताति॑ परस्पि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
पृतनाजितः॑ सहमानमग्निमुग्रः॑ हुवेम परमाथसुधस्थात्। स नः परषदति॑
दुर्गाणि विश्वा॑ क्षामद्वेवो अति॑ दुरिताऽत्यग्निः। प्रक्लोषिं कमीङ्ग्यो॑ अध्वरेषु॑ सुनाच्च
होता॑ नव्यश्च सथिस्ति॑। स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वासमभ्यं च॒ सौभंगमायजस्व।
गोभिर्जुष्टमयुजो॑ निषिक्तं॑ तवेन्द्र विष्णोरनुसश्चरेम। नाकस्य पृष्ठमुभि॑ सुंवसानो॑
वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमुग्रये॑ पृथिव्यै॑ स्वाहा॑ भुवोऽन्नं॑ वायवेऽन्तरिक्षायु॑ स्वाहा॑ सुवरन्नमादित्याय॑
दिवे॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुवरन्नं॑ चन्द्रमसे॑ दिग्भ्यः॑ स्वाहा॑ नमो॑ देवेभ्यः॑ स्वधा॑ पितृभ्यो॑

भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्वन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्न
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्नये च पृथिव्यै च महृते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महृते च
स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महृते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्वन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
दिग्भ्यश्च महृते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावसे
स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रंतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पा॒हि नौ॑ अग्ने॑ एकंया॑ पा॒ह्यु॑त द्वि॒तीयंया॑ पा॒ह्य॑र्ज॑ तृ॒तीयंया॑ पा॒हि गी॒र्भिंश्च॑
तु॒सृ॒भिंवसो॑ स्वाहा॑॥ २१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो॑ विश्वरूपश्छन्दो॑भ्यश्छन्दाऽस्याविवेशा॑। सताऽ॑ शिक्यः॑
पुरोवाचो॑पनिषदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ इन्द्रियायु॑ क्रषिभ्यो॑ नमो॑ देवेभ्यः॑ स्वधा॑ पितृभ्यो॑
भूर्भुवः॑ सुवश्छन्द॑ ओम्॥ २२॥

[८]

नमो॑ ब्रह्मणे॑ धारण॑ मे॑ अस्त्वनिराकरणं॑ धारयिता॑ भूयासु॑ कर्णयोः॑ श्रुतं॑ मा॑
च्योङ्कु॑ ममामुष्यु॑ ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं॑ तपः॑ सृत्यं॑ तपः॑ श्रुतं॑ तपः॑ शान्तं॑ तपो॑ दमस्तपः॑ शमस्तपो॑ दानुं॑ तपो॑ यज्ञं॑

तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपा॑स्यैतत्पः॥२४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृक्षस्य॑ सुम्पुष्पितस्य दूराङ्गुन्धो वाँत्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराङ्गुन्धो
वाँति॒ यथा॑ऽसिधारां कर्तेऽविहितामवक्रामे॒ यद्युवे॑ युवे॑ ह वा॑ विहियिष्यामि॒ कर्तं
पतिष्या॑मीत्येवमनृतांदात्मानं॑ जुगुफ्सेत्॥२५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महुतो मर्हीयानात्मा गुहायां॑ निहितोऽस्य जन्तोः। तमंक्रतुं पश्यति॑
वीतशोको धातुः प्रसादां॑न्महिमानं॑मीशम्। सु॒स प्राणः प्रभवन्ति॑ तस्मा॑अस॒सार्चिषः॑
सु॒मिधः॑ सु॒स जिह्वा॑। सु॒स इमे लोका येषु॑ चरन्ति॑ प्राणा॑ गुहाशयां॑ निहिताः॑
सु॒स सं॒स। अतः॑ समुद्रा॑ गिरयश्च॑ सर्वे॑ऽस्माथ्यन्दन्ते॑ सिन्ध॑वः॑ सर्वरूपाः॑।
अतश्च॑ विश्वा॑ ओषधयो॑ रसा॑च्च॑ येनैष॑ भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा॑ देवानां॑ पदवीः॑

कंवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणांम्। श्येनो गृध्राणां इति स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बुद्धीं प्रजां जनयन्तीः सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहांत्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हृसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदतिर्थिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसद्वत्सद्वोमसद्वोजा क्रृत्यजा अद्रिजा क्रृतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धामं। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हृव्यम्। समुद्रादूर्मिर्घुमां उदारदुपांशुनां सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामानमोभिः। उपे ब्रह्मा शृणवच्छुस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वौर पुतत्। चत्वारि शृङ्गात्रयो अस्य पादा द्वे शीरुषे सुप्त हस्तासो अस्य। त्रिधां बुद्धो वृषभो रोरवीतिमहो देवो मत्यां आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गविं देवासो घृतमन्विन्दन्। इन्द्र एकं सूर्यं

एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो
रुद्रो मुहर्षिः। हिरण्यगुर्भं पश्यत् जायमानः स नौ देवः शुभया स्मृत्या
संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो
विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके
तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दुहुं विपापं परमेश्मभूतं यत्पुण्डरीकं
पुरमध्यसुङ्गस्थम्। तत्रापि दुहुं गग्नं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स
महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्।

विश्वतः परं मात्रित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायणं परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिङ्गथस्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्वं तथस्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कुवि॑ समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोशं प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्त्रिभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्थस्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान्-ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्ति न्नाहारमज्जरः कुविः। तिर्यगृध्रमधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदं मध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्युणूपमां तस्याः शिखाया मध्ये पुरमात्मा

व्युवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नागायुणः स्थितो व्युवस्थितश्चत्वारि च॥

[१३]

॥आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम्॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तद्वचा मण्डलः स ऋचां
लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्रां मण्डलः स
साम्रां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूँषि स यजुषा
मण्डलः स यजुषां लोकः सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम्॥

आदित्यो वै तेजो ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो
मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तथसत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः
कतुमः स्वयम्भु ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यः

सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्थितां समानलोकतामाप्नोति
य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय
नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः।
दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः।
शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय
नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतथसोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पञ्चमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सुद्योजातं प्रपद्यामि सुद्योजाताय वै नमो नमः। भुवे भुवे नाति भवे भवस्व
माम्। भुवोद्भुवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमौ ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमौ रुद्राय नमः कालाय नमः
कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः
सर्वभूतदमनाय नमौ मुनोन्मनाय नमः॥३५॥

[१८]

॥दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेऽभ्योऽथ घोरेऽभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु
रुद्ररुपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्वहे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ऊर्ध्ववक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिंपतिर्ब्रह्मणोऽधिंपतिर्ब्रह्मां शिवो
मैं अस्तु सदाशिवोम् ॥३८॥

[२१]

॥नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय
उमापतये पशुपतयै नमो नमः ॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरैतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय
वै नमो नमः ॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः।
विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय

नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्रायु प्रचेतसे मीदुष्टमायु तव्यसे। वो चेम् शन्तमः हुदे। सर्वो ह्यैष
रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकंङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतयस्तिष्ठन्त्यथो
प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाः सर्वभूतानां माता मेदिनी
महुता मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बंहुला विश्वा भूता कंतुमा का या

सा सुत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपे वा इदं सर्वं विश्वं भूतान्यापः प्राणा वा आपः पुशव्
आपेऽन्नमापोऽमृतमापः सुम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दाङ्गस्यापो
ज्योतीङ्गस्यापो यजूङ्गस्यापः सुत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवरापु
ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मण्स्पतिर्ब्रह्मपूता
पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभौज्यं यद्वा दुश्शरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसुतां च
प्रतिग्रहङ्गं स्वाहा॥॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्।
 यदह्ना पापंकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिशजा।
 अहस्तदंवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मर्यि। इदमहं माममृतयेनौ। सत्ये ज्योतिषि
 जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्।
 यद्रात्रिया पापंकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिशजा।
 रात्रिस्तदंवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मर्यि। इदमहं माममृतयेनौ। सूर्ये ज्योतिषि
 जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यारूपम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं
 सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरंदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म
जुषस्वं मे। यदहा॑त्कुरुते पापं तदहा॑त्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रिया॑त्कुरुते पापं
तद्रात्रिया॑त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं मंहादेवि सुन्ध्याविद्ये सुरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम् नामासि विश्वमसि
विश्वायुः सर्वमसि सुर्वायुरभिभूरों गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि
सरस्वतीमावाहयामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः
रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा॑ षट्कुक्षिः पञ्चशीर्षोपनयने
विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒ं सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॒ं
सुत्यम्। ओं तथस्वितुर्वरेण्यं भर्गो॑ देवस्य धीमहि। धियो॑ यो नः प्रचोदयात्।

ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुजाता गुच्छ दैवि
यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता प्रचोदयन्ती पवनै द्विजाता। आयुः
पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥आदित्यदेवतामन्त्राः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम्। मधुं क्षरन्ति तद्रसम्। सुत्यं वै
तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते सोम प्रजावथ्सोमि

सो अहम्। दुःस्वप्तुहन्दुरुष्टह। यास्ते सोम प्राणःस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं
ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रूणहृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति। ते सोमं
प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधयां। मधु मेधयां। ब्रह्मेव मधु मेधयां। अद्या नो देव सवितः
प्रजावथ्सार्वीः सौभग्म। परा दुष्प्रियः सुवा विश्वानि देव सवितर्दुरितानि
परा सुवा। यद्दद्रं तन्म् आ सुवा। मधु वाता क्रतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः।
माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः। मधु घौरस्तु नः
पिता। मधुमान्त्रो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं
त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रूणहृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवां। मधु मेधवां। ब्रह्मेव मधु मेधवां। ब्रह्मा देवानां पदवीः

कंवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणांम्। श्येनो गृध्राणां इति स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभनं। हुःसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्घोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसद्वत्सद्योमुसद्जा गोजा क्रृत्यजा अंद्रिजा क्रृतं बृहत्। क्रृचे त्वा रुचे त्वा समिथ्यवन्ति सुरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा अभिचांकशीमि। हिरण्ययो वेत्सो मध्ये आसाम्। तस्मिन्द्युपुर्णो मधुकृत्कलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्याऽऽसते हरयः सप्ततीर्णे स्वधां दुहाना अमृतस्य धारांम्। य इदं त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा एते घन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्किं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भुद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्ट ऋषिर्भवति देवि त्वया

ब्रह्माऽऽग्नतश्चीरुत त्वया०। त्वया॒ जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु॒ सा नौ॒ जुषस्व॒ द्रविणो॒ न
मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां॒ म॒ इन्द्रो॑ ददातु॒ मेधां॒ देवी॑ सरस्वती॑। मेधां॒ मै॒ अश्विनां॒ वुभावाधत्ता॑
पुष्करस्तजा॑। अपसुरासु॑ च॒ या॒ मेधा॑ गन्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दैवी॒॑ मेधा॑ सरस्वती॑
सा॒ माँ॒॑ मेधा॑ सुरभिर्जुषताङ्गु॑ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ॒ माँ॒॑ मेधा॑ सुरभिर्विश्वरूपा॑ हिरण्यवर्णा॑ जगती॑ जगम्या॑। ऊर्जस्वती॑ पयसा॑
पिन्वमाना॑ सा॒ माँ॒॑ मेधा॑ सुप्रतीका॑ जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॒॑ मेधां॒ मयि॒॑ प्रजां॒ मय्यग्निस्तेजो॒॑ दधातु॒॒ मयि॒॒॑ मेधां॒॒ मयि॒॒॑ प्रजां॒॒ मयीन्द्र॒॑
इन्द्रियं॒ दधातु॒॒ मयि॒॒॑ मेधां॒॒ मयि॒॒॑ प्रजां॒॒ मयि॒॒॑ सूर्यो॒॑ भ्राजो॒॑ दधातु॒॒॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगंन्वैवस्वतो नो अभेयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतैरिवाभिनः
शीयताऽ रुयिः स च तान्नः शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते
ब्रवीमि मा नः प्रजाऽ रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रंभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नो
मृत्योन्नायतां पात्वऽहंसो ज्योगजीवा जरामर्शीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध्य यद्युमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः। प्रत्यौहतामश्विना
मृत्युमस्माद्वावानामग्ने भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तुमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म

सरुपुमनुमेदमागुदयनुं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमुहम्। उभयोर्लोकयोर्-कृध्वाऽति॑ मृत्युं
तराम्युहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो॒ मा वंधीर्मा मे॒ बलं॒ विवृहो॒ मा प्रमोषीः। प्रुजां॒ मा मै॒ रीरिषु॒
आयुरुग्र नृचक्षसं॒ त्वा हृविषां॒ विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ॑ मुहान्तमुत॑ मा नौ॑ अर्भुकं॑ मा नु॑ उक्षन्तमुत॑ मा ने॑ उक्षितम्। मा
नौ॑ इवधीः पितरं॑ मोत॑ मातरं॑ प्रिया॑ मा नस्तुनुवो॑ रुद्र॑ रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके॑ तनये॑ मा नु॑ आयुषि॑ मा नो॑ गोषु॑ मा नो॑ अश्वेषु॑ रीरिषः। वीरान्मा॑
नो॑ रुद्र॑ भास्तिओ॑ वंधीरहृविष्मन्तो॑ नमसा॑ विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बंभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो
अस्तु वृयङ्ग स्याम् पतंयो रथीणाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा
अंभयङ्करः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

ऋम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीयु
माऽमृतात्॥ ७३॥

[५६]

ये तै सुहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया सर्वानव-

यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। मनुष्यकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑
स्वाहा॑। पितृकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। आत्मकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑
स्वाहा॑। अन्यकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। अस्मलकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑
स्वाहा॑। यद्विवा च नक्तं॑ चैनश्वकृम॑ तस्याव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। यथस्वपन्तश्व
जाग्रतश्वैनश्वकृम॑ तस्याव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। यथसुषुप्तश्व॑ जाग्रतश्वैनश्वकृम॑
तस्याव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑। यद्विद्वा॑ सुश्वाविद्वा॑ सुश्वैनश्वकृम॑ तस्याव्यजंनमसि॑
स्वाहा॑। एनस एनसोऽव्यजनमसि॑ स्वाहा॑॥७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वौ देवाश्वकृम जिह्वया गुरुमनसो वा प्रयुती देव हेङ्गनम्। अरावा यो नो
अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निर्धेतन् स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार॒षीत्-मन्युरकार॒षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार॒षीन्नमो नमः। कामोऽकार॒षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता
नाहं कर्ता कामः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार॒षीन्नमो नमः। मन्युरकार॒षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता
नाहं कर्ता मन्युः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा॑ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं

धनमन्नपानः सर्वेषां श्रिये स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्।
ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं
यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः
सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्व लक्ष्मीश्व पुष्टीश्व
कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु
स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मै शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासु
स्वाहा॥। वाङ्मनश्वक्षुः श्रोत्रजिह्वाध्राणरेतोबुद्ध्याकूतिः सङ्कल्पा मै शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजा विपाप्मा भूयासु स्वाहा॥। त्वक्कर्ममा सरुधिरमेदोमज्ञास्त्रायवो-
इस्थीनि मै शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासु स्वाहा॥।

शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्वोपस्थपायवो मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥ उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि
देहि ददापयिता मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु
स्वाहा॑॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु
स्वाहा॑॥ मनोवाक्षायकर्मणि मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु
स्वाहा॑॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥ आत्मा
मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥ अन्तरात्मा मे
शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥ परमात्मा मे शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुऽु स्वाहा॑॥ क्षुधे स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासायु स्वाहा॑॥
विविट्यै स्वाहा॑॥ ऋग्वेदानायु स्वाहा॑॥ कृषौत्कायु स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठमलक्ष्मीर्नशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानऽु स्वाहा।

अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मैं शुच्यन्तां ज्योतिरहं
विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये॒ स्वाहा॑। विश्वेभ्यो॒ देवेभ्यः॒ स्वाहा॑। ध्रुवाय॑ भूमाय॑ स्वाहा॑। ध्रुवक्षितये॒
स्वाहा॑। अच्युतक्षितये॒ स्वाहा॑। अग्नये॒ स्विष्टकृते॒ स्वाहा॑॥ धर्माय॑ स्वाहा॑। अधर्माय॑
स्वाहा॑। अज्यः॒ स्वाहा॑। ओषधिवनस्पतिभ्यः॒ स्वाहा॑॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः॒ स्वाहा॑। गृह्याभ्यः॒ स्वाहा॑। अवसानेभ्यः॒ स्वाहा॑। अवसानपतिभ्यः॒
स्वाहा॑। सर्वभूतेभ्यः॒ स्वाहा॑। कामाय॑ स्वाहा॑। अन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑। यदेजति॒ जगति॒
यच्च॒ चेष्टति॒ नाम्नो॒ भागोऽयं॒ नाम्ने॒ स्वाहा॑। पृथिव्यै॒ स्वाहा॑। अन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑॥८५॥

दिवे॒ स्वाहा॑। सूर्याय॑ स्वाहा॑। चन्द्रमसे॒ स्वाहा॑। नक्षत्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। इन्द्राय॑
स्वाहा॑। बृहस्पतये॒ स्वाहा॑। प्रजापतये॒ स्वाहा॑। ब्रह्मणे॒ स्वाहा॑। स्वधा॑ पितृभ्यः॒

स्वाहा०। नमो रुद्रायं पशुपतये स्वाहा०॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा०। पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता०। प्रजापतये स्वाहा०। परमेष्ठिने स्वाहा०। यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मै अस्तु धान्यः सहस्रधारमक्षितम्। धनंधान्ये स्वाहा०। ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्यु प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिंपतिर्दधातु स्वाहा०॥८७॥

[६७]

ॐ तद्वृह्मा। ॐ तद्वायुः। ॐ तदात्मा। ॐ तथस्त्यम्। ॐ तथर्वम्।
ॐ तत्पुरोर्नमः॥। अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं
वषद्वारस्त्वमिन्द्रस्त्वः रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदापु आपो
ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रुद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतोपस्तरणमसि॥। श्रुद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा
 विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥। श्रुद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा
 विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मा विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। सुमानाय स्वाहा॥। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतापिधानमेसि॥। ८९॥

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायांमपुने
निविश्यामृतं हुतम्। अपुनमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्।
व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
श्रुद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म असन्। नुसोः प्राणः। अक्ष्योश्वक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।

ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तुनूः। तुनुवा मे सुह नमस्ते अस्तु मा मा
हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपुर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा क्रष्णयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि
पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बुद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनाप्यायस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम् ग्रे द्युभि स्त्वमा शुशुक्षणि स्त्वम् द्यस्त्वमश्मं न स्पर्हि। त्वं वनै भ्यस्त्वमोषधी भ्यस्त्वं
नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्ट्याचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन
मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्थिमनु सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सृत्यं परं परं सृत्यं सृत्येन न सुवर्गलोकाच्यवन्ते कुदाचन सतां हि सृत्यं
तस्मां असत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशोनात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्धर्षं तदुर्धर्षं
तस्मात्तपसि रमन्ते दम् इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मे रमन्ते शम् इत्यरण्ये
मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशः सन्ति दानान्नाति दुष्करं

तस्मा॑द्वाने रमन्ते धर्म इति॒ धर्मेण॑ सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्वर्मे॒
रमन्ते प्रजन॑ इति॒ भूया॑ सस्तस्माद्वयिष्ठाः॒ प्रजायन्ते॒ तस्माद्वयिष्ठाः॒ प्रजनने॒
रमन्तेऽग्रय॑ इत्याह॑ तस्माद्ग्रय॑ आधातव्या॒ अग्निहोत्रमित्याह॑ तस्मादग्निहोत्रे॒ रमन्ते॒
यज्ञ इति॒ यज्ञो॒ हि॒ देवास्तस्माद्यज्ञे॒ रमन्ते॒ मानसमिति॑ विद्वा॑ सस्तस्माद्विद्वा॑ स॑
एव॑ मानसे॒ रमन्ते॒ न्यास॑ इति॒ ब्रह्मा॒ ब्रह्मा॒ हि॒ परः॒ परो॒ हि॒ ब्रह्मा॒ तानि॒ वा॒
एतान्यवर्गाणि॒ परा॑सि॒ न्यास॑ एवात्यरेचयद्य॑ एवं॒ वेदैत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रजापत्यो॑ हारुणिः॒ सुपुर्णेयः॒ प्रजापतिं॒ पितरमुपस्सार॑
किं भंगवन्तः॒ परमं॒ वदन्तीति॒ तस्मै॒ प्रौचाच
सत्येन॑ वायुरावाति॒ सत्येनाऽऽदित्यो॒ रोचते॒
दिवि॒ सत्यं॒ वाचः॒ प्रतिष्ठा॒
सत्ये॒ सर्वं॒ प्रतिष्ठितं॒ तस्माऽस्त्यं॒ परमं॒ वदन्ति॒

तपसा देवा देवतामग्रे आयन्तपसर्षयः सुवरन्विन्दन्

तपसा सुपत्रान् प्रणुदामारातीस्-

तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्पः परमं वदन्ति

दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति

दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां[॥] दुराधर्षं

दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति

शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति

शमेन नाकं मुनयोऽन्विन्दञ्चमो भूतानां[॥] दुराधर्षञ्-

चमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति

दानं यज्ञानां वर्त्थं दक्षिणां लोके दातारः^१ सर्वभूतान्युपजीवन्ति

दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति

दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदत्ति

धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा॑द्धर्मं परमं वदन्ति

प्रजननं वै प्रतिष्ठा॒ लोके साधु प्रजायास्तुन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवति
तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्य-

ग्रयो वै त्रयी॑ विद्या॒ देवयानः पन्था॑ गारहपत्य॑ ऋक्पृथिवी॑ रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः साम॑ सुवर्गो लोको बृहत्स्माद्ग्रीन्परमं
वदन्त्य-

ग्निहोत्र॑ सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्ट॑ सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायण॑ सुवर्गस्य॑
लोकस्य॑ ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति

यज्ञ इति॑ यज्ञेन॑ हि देवा॑ दिव॑ गुता॑ यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन॑ द्विषन्तो मित्रा॑
भवन्ति॑

यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति

मानुसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानुसेन॑ मनुसा॑ साधु पश्यति मानुसा॑ ऋषयः प्रजा॑
असृजन्त

मानुसे॑ सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानुसं परमं वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवर्थसुर
इति संवर्थसुरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा
याभिरादित्यस्तपति रश्मभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
प्रजायन्त

ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां
मेधा मेधयां मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्यां चित्तं चित्तेन स्मृतिः
स्मृत्या स्मारुङ्ग स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति

तस्मादन्नं ददन्त्यसर्वाण्येतानि ददत्यन्नात् प्राणा भवन्ति

भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष
पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च
दिशंश्वावान्तरदिशाश्च

स वै सर्वमिदं जगत्थस च भूतं स भव्यं जिज्ञासकुप्रतिज्ञा रयिष्ठा श्रद्धा
सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्मा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपर्याहि

विद्वान्तस्मा न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरंसि
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा
 महसु ओमित्यात्मानं युज्ञीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो
 महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत्॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पल्ली शरीरमिधमुरो वेदिलोमानि
 बरहिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम् आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्घोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमन्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा
 यदशज्ञाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यथसुश्ररत्युपविशेत्युत्ति
 च स प्रवृग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुर्तिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यथसायं प्रातरंति तथसुमिधुं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च तानि सवनानि

ये अंहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चांतुर्मास्यानि य
ऋतवस्ते पशुबन्धा ये सर्वथसराश्च परिवथसराश्च तेऽहर्गणः सर्ववेदसं वा
एतथस्त्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रः स्त्रं य एवं विद्वानुदगयने
प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथं यो दक्षिणे
प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः सलोकतामाप्नोत्येतौ वै
सूर्यचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानुभिजंयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमाप्नोति
तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत्॥११॥

[८०]

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपक्लृप्तं कूपम्। श्रेयो वर्सीय आयस्मृतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्धस्मान्। ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपंस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्नसंवेशनः सङ्शान्तः शान्तः। आभवन्नभवन्धस्मवन्धस्मृतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सङ्स्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वितेजः समिष्टम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्धस्मन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुभूः

शुभ्मंमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीर्तीं प्रपा सुम्पा
तृप्तिंस्तुर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुघा॥ अभिशास्ताऽनुमन्ताऽनन्दो
मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्थसः सादनः सः सन्नः सुन्नः। आभूर्विभूः
प्रभूः शुभ्मूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पृतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो
र्जीविष्यन्थस्वर्गो लोकः। सहस्वान्थसर्हीयानोजस्वान्थसहमानः। जयन्नभिजयन्थसु-
द्रविणो द्रविणोदाः। आद्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरंजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आद्रः पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरां
सवैषधः सम्भरो महस्वान्। एजत्का जौवत्काः। क्षुलुकाः शिपिविष्टकाः।
सरिस्त्राः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णावः। इदानीं तदानीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्।
आशुर्निमेषः फुणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरुः स्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निरक्षतुः सूर्यं कृतुश्चन्द्रमां कृतुः।

प्रजापतिः संवध्सुरो मुहान्कः॥४॥

[१]

भूग्नि च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्च लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीदा। भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्च लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीदा। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रीङ्श्च लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीदा। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमेसं च दिशंश्च मां च। त्रीङ्श्च लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीदा॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थं योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाङ्श्चासि भूयाङ्श्चास्यग्ने। यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽर्तिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि

सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च
येनाऽयुरावृक्षिः। सर्वेषां ज्योतिंषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः।
तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तपा तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि। यावद्देवाः।
यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवृथ्सरोऽसि परिवृथ्सरोऽसि। इदावृथ्सरोऽसीदुवृथ्सरोऽसि। इद्वृथ्सरोऽसि
वृथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शुरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपृक्षाश्चितंयः। अपरपृक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। कृष्मोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयसे।
ततो नो मह आवंह। वायुर्भूत्वा सर्वदिश आवाहि। सर्वदिशोऽनुविवाहि।
सर्वदिशोऽनुसंवाहि। चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन कृतावां। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्धस्थै ध्रुव
आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं
मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं
मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समच। कामं प्रसारय। कामः समच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महता सत्यं तपो नाम।
रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन् आयुः। विश्वं यशो महः। सुमं तपो हरो भाः।
जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जुं पुष्टिं दद्दभ्यावृथस्व॥१०॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सुम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो
बृहस्पतिः। विश्वै देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा संसृजन्तु॥११॥

[६]

असंवे स्वाहा वसंवे स्वाहा॑॥ विभुवे स्वाहा॑ विवंस्वते स्वाहा॑॥ अभिभुवे
 स्वाहा॒ऽधिंपतये स्वाहा॑॥ दिवां पतंये स्वाहा॒ऽहस्पत्याय स्वाहा॑॥ चाक्षुष्मत्याय
 स्वाहा॑ ज्योतिष्मत्याय स्वाहा॑॥ राज्ञे स्वाहा॑ विराज्ञे स्वाहा॑॥ सुम्राज्ञे स्वाहा॑ स्वराज्ञे
 स्वाहा॑॥ शूषायु स्वाहा॑ सूर्यायु स्वाहा॑॥ चन्द्रमसे स्वाहा॑ ज्योतिषे स्वाहा॑॥ सुऽसर्पाय
 स्वाहा॑ कल्याणायु स्वाहा॑॥ अर्जुनायु स्वाहा॑॥ १२॥

[७]

विपश्चिते पवंमानाय गायत। मुही न धाराऽत्यन्धो अरूपति। अहिरङ्ग
 जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्ये न क्रीडन्नसरद्वृष्टा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि
 मृत्यवै त्वा जुष्टं गृह्णामि। एष ते योनिमृत्यवै त्वा। अपंमृत्युमपुक्षुधम्। अपेतः
 शुपथं जहि। अधा॑ नो अग्नु आवंह। रायस्पोषऽ सहस्रिणम्॥ १३॥

ये ते सुहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य माययाः।
 सर्वानवंयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते मृत्युर्पीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य

मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्।
असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आङ्कन्दयितरपान। असावेहि।
अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः। असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं।
असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामस्यमृतो मत्येषु। तं त्वाऽहं तथा वेद। असावेहि।
अग्निर्म वाचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। वायुम्
प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः।
चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रै श्रिताः।
श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता।
शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे
लोमसु श्रिताः॥ १९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बले श्रितः।
बलं हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। पुर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥ २०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यै
श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा म आत्मनि
श्रितः॥ २१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृते॥ अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्। वैश्वानरो रश्मभिर्वर्ववृद्धानः।
अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥ २२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानं सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यं द्यत्। यद्युद्यत्।

तस्मा^०द्विद्युत्। तमंवृश्तः। यदवृश्तः। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्वृत्ते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्यु तत्र पाप्मानु घतः॥२३॥

वृश्तश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्त मे पाप्मानमिति। युक्ष्यमाणो वेद्धा वाँ। वि च हैवास्युते देवते पाप्मानु घतः॥२४॥

वृश्तश्च। अत्यु^०हो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणैः प्रश्नान्नोच्य प्रजिघाय। परेहि। पुक्षं दद्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्यं पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स हौवाचु वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरजसीति। कस्तद्यत्परोरजा इति। एष वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सृत्य इति। किं तथसृत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तपु इति। बल् इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म
प्राणमतिपृच्छु इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पूक्षो
दद्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यंप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत
आचार्याच्छ्रेयाभविष्यामि। यो मां सावित्रे सुमवादिष्टेति॥२७॥

तस्मांसावित्रे न संवदेत। स यो हु वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदते।
सहस्मिज्ज्ञियं दधाति। अनु हु वा अस्मा असौ तपुज्ज्ञियं मन्यते। अन्वस्मै
श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स
यदाहं। सञ्जानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव
तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दता प्रदता संविता
प्रसविता अभिशास्ता अनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽह्नौ मुहूर्ताः। एष
रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्सहस्रान्धर्मासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निरकृतुः प्रजापतिः संवथ्सुर इति। एष एव तत्। एष ह्यैव ते यज्ञकृतवः। एष कृतवः॥३०॥

एष संवथ्सुरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्यैव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको हृ वैदेहः। अहोरात्रैः समाजंगाम। तৎ हौचुः। यो वा अस्मान् वेदं। विजहत्पाप्मानंमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिलोकेऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानंमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिलोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेदं। अहीना हाऽश्वथ्यः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं हृसो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। हृसो हृ वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेदं।

देवभागो हं श्रौतरूपः। सांवित्रं विदां चकारा। तः हु वागदश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतमो वेद। यः सांवित्रं वेदेति। स हौवाच। कैषा वागसीति।
अयमहं सांवित्रः। देवानामुत्तमो लोकः। गुह्यं महो बिभ्रदिति। एतावंति ह
गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपंपात। नमो नम् इति॥३४॥

स हौवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति। तस्माद्ये के चं सावित्रं
विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो हु वै सांवित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तं
वेद। श्रिया हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरौ। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य इति
त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सांवित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। तदेतद्वचाऽभ्युक्तम्। क्रृचो अक्षरे परमे व्यौमन्। यस्मिन्देवा अधि
विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति। य इत्थिदुस्त इमे समासत्
इति। न हु वा एतस्युच्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सांवित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यदेवचक्रम्। आद्र्द्धं पिन्वमानङ् स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा
भूतानि सम्पश्यत्। आद्र्दो हृ वै पिन्वमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा
भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदा शूषो हृ वै वार्ष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम। तः
होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृताभ्सम्भूत् इति।
एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हृवैन् तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सरघा॑। तस्या॑ अग्निरेव सारघं मधु॑। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो
रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि॑ ते मधुवृषाः। स यो हृ वा एता मधुकृतश्च
मधुवृषाङ्कृतश्च वेदा॑ कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु॑। नास्यैषापूर्तं धयन्ति। अथ यो न
वेदा॑॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु॑ कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येषापूर्तम्। यो हृ वा अहोरात्राणा॑
नामधेयानि॑ वेदा॑ नाहोरात्रेष्वातिमाच्छ्रुतिः। संज्ञान॑ विज्ञान॑ दर्शा॑ दृष्टेति।
एतावनुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणा॑ नामधेयानि॑ प्रस्तुतं विष्टुतः सुता सुन्वतीति।

एतावनुवाकावपरपृक्षस्याहोरुत्राणां नामधेयानि। नाहोरुत्रेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदे॥३९॥

यो हु वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेदे। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। चित्रः केतुदूता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशस्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदे। यो हु वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदे। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। पुवित्रं पवयिष्यन्धसहस्वान्धसहयानरुणोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदे। यो हु वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सरस्य च नामधेयानि वेदे। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सर आर्तिमाच्छ्रृतिः। अग्निष्ठोम उक्थयोऽग्निरकृतः प्रजापतिः संवथ्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां

चर्तूनां च संवथ्सुरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदां यो हु वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदां। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। इदानां तुदानीमितिः। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदां। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव सलोकताऽ सायुज्यमश्रुते। अपे पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेदां॥४२॥

[१०]

कश्चिद्द्व वा अस्मालोकात्प्रेत्यां। आत्मानं वेदा अयमहमस्मीति। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुण्डो हृव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हृवैतमग्निः सावित्रं वेदां। स एवास्मालोकात्प्रेत्यां। आत्मानं वेदा अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वैवैनं तथसावित्रः। स्वर्गं लोकमभिवहति।

अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्मिः क्रियते। इति रात्रायां दीक्षिषत। इति रात्रायं
व्रतमुपांगुरिति। तानि हानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शेवधिं धंयन्ति। धीतं हैव स
शेवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेदं॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शेवधिं न धंयन्ति। अर्धीतं हैव स
शेवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवासा। तं ह जीर्णिः
स्थविरं शायानम्। इन्द्रं उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन
कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयुमिति होवाच॥४५॥

तं ह त्रीन्निररूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽददेत्
स होवाच। भरद्वाजेत्यामच्य। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा
एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्वेचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं

लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं हैव त्रया विद्ययां लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तथ्सर्वं सीव्यति। तस्माथ्सावित्रः॥४९॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षिंतोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद ॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद ॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद ॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं

विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघमक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्युप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याऽ श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्य ग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे
कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे

कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेष्ये
कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व
उपदेष्ये कामदुधान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१३॥

संवथ्सरौऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेष्ये
कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थं संवध्सुरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थूर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थं मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदेधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः।

विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुधे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या॥ अन्नादाः स्थान्नदुधो युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुधा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपली धर्मपली। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुधामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धाममृतम्।

अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्गुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्क्यः। त्वं पूषा विंधुतः पासि नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्वतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः पञ्चेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्वतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः संसद्शेषु श्रयध्वम्। संसदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा
एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु
श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः
षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

षड्विंशाः संसविंशेषु श्रयध्वम्। संसविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्।
अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशि-
शेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रस्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवता। उत्तरवर्त्मान्
उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृद्धताम्। वृयः स्याम् पतयो
रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्राविष्णू संजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युम्नैर्वाजेभिरागतम्। राज्ञी

वि_॒रा_॒ज्ञी_॑। सु_॒म्रा_॒ज्ञी_॑ स्व॒रा_॒ज्ञी_॑। अ॒र्चिः शो_॒चिः। तपो_॒ हरो_॒ भा_॑:। अ॒ग्निः सो_॒मो_॑ बृह॑स्पतिः। विश्वे॑ देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे॑ सङ्गत्यं। इ॒दं मे॑ प्रावत्ता॑ वचः। व॒यः॒ स्याम्॑ पतयो॑ रयीणाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्नपुतेऽन्नस्य नो देहि। अ॒नुमीवस्य॑ शुष्मिणः। प्र प्रदातारं॑ तारिषः। ऊर्जा॑ नो धेहि द्विपदे॑ चतुष्पदे। अग्ने॑ पृथिवीपते। सोमं॑ वीरुधां पते। त्वष्टः॑ समिधां पते। विष्णोवाशानां पते। मित्रं॑ सत्यानां पते। वरुणं॑ धर्मणां पते॥२७॥

मुरुतो॑ गणानां पतयः। रुद्रं॑ पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृह॑स्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा॑ रोचे॑हः॒ स्व॒यम्। रुचा॑ रुरुचे॑ रोचमानः। अ॒तीत्यादः॑ स्वराभरेह। तस्मिन्॑ योनौ॑ प्रजनौ॑ प्रजायेय। व॒यः॒ स्याम्॑ पतयो॑ रयीणाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥२८॥

[४]

सप्त ते॑ अग्ने॑ समिधः॑ सप्त जिह्वाः। सप्तरूपयः॑ सप्त धामं॑ प्रियाणि। सप्त होत्रा॑ अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा॑ घृतेनां॑ प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्देवताँ॑। अ॒ग्निः॑ स

दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑ना॒मृच्छतु। यो मै॒तस्यै दि॒शोऽभि॒दासंति। दृक्षि॒णा दि॒क्। इन्द्रो
दे॒वता॑॥ २९॥

इन्द्रः स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑ना॒मृच्छतु। यो मै॒तस्यै दि॒शोऽभि॒दासंति। प्रतीची
दि॒क्। सोमो दे॒वता॑। सोमः स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑ना॒मृच्छतु। यो मै॒तस्यै
दि॒शोऽभि॒दासंति। उदीची दि॒क्। मि॒त्रावरुणौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरुणौ स दि॒शां दे॒वौ
दे॒वता॑ना॒मृच्छतु। यो मै॒तस्यै दि॒शोऽभि॒दासंति॥ ३०॥

ऊर्ध्वा दि॒क्। बृहस्पतिर्दे॒वता॑। बृहस्पति॒ः स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑ना॒मृच्छतु।
यो मै॒तस्यै दि॒शोऽभि॒दासंति। इयं दि॒क्। अदिति॒र्दे॒वता॑। अदिति॒ः स दि॒शां
दे॒वीं दे॒वता॑ना॒मृच्छतु। यो मै॒तस्यै दि॒शोऽभि॒दासंति। पुरुषो दि॒क्। पुरुषो मे॒
कामान्धसमर्घयतु॥ ३१॥

अन्यो जागृ॒विः प्राण। असा॒वेहिं। बृधि॒र आ॒क्रन्दयितरपान। असा॒वेहिं।
उषसं॒मुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपोऽशीय। वृयः स्याम्
पतंयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॑॥ ३२॥

[५]

यत्तेऽचिंतं यदु चितं तैं अग्ने। यत्तं ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तुदङ्गिरसश्चिन्त्वा
विश्वे ते देवाश्चितिमापूर्यन्तु। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि
भूयाऽश्चास्यग्ने। लोकं पूर्णं च्छुद्रं पूर्ण। अथौ सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा
बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। ता अस्य सूदोहसः। सोमँ श्रीणन्ति
पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद। अग्ने देवाऽङ्गिरस्वद्धुवा ज्ञानो वृक्तबर्गहिषे। असि होता न ईड्यः।
अग्नम् मुहा मनसा यविष्टम्॥३४॥

यो दीदायु समिद्धु स्वे दुरोणे। चित्रभानु रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं विश्वतः
प्रत्यश्वम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निः होतारं परिभूतमं मृतिम्।
त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां मुहो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्वा

निर्धीमहि। मनुष्वस्मिंधीमहि। अग्ने मनुष्वदंजिरः॥३५॥

देवान्देवायते यंजा। अग्निरहि वाजिनं विशो। ददाति विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इष ई स्तोतृभ्यु आभरा पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ यद्वक्षिणा। स दक्षिणः पृक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्ङो। स उत्तरः पृक्षः॥३७॥

अथ यथसंवाति। तदस्य समश्वनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स हु वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजतो। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुतो। य उ चैनमेवं वेद। यो हु वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हि॒रण्यं वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्या॒ऽयतनं प्रति॒ष्ठा। य ए॒वं वेदा। आ॒यतनवान्भवति।
गच्छति प्रति॒ष्ठाम्। यो ह॒ वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्य॒ शरीरं वेदा। सशरीर ए॒व स्वर्गं
लोकमेति। हि॒रण्यं वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्य॒ शरीरम्। य ए॒वं वेदा। सशरीर ए॒व स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा॑ रुक्म उत्सो भाव्यात्॥३९॥

ए॒वमेव स तेजसा॑ यशसा। अ॒स्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो॑ ह॒
वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये
परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः॑ ह॒ वा एष क्षुद्र्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अर्थं हैषोऽनुन्तमपारमक्षुद्र्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अ॒नुन्तः॑ ह॒ वा अपारमक्षुद्र्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑
चैनमेवं वेदा। अथो यथा॑ रथे॑ तिष्ठन्यक्षेसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। ए॒वमहोरात्रे॑
प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे॑ लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं
वेदा॥४१॥

[७]

उशन् हु वै वांजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य हु नचिकेता नाम पुत्र आस।
 तः हु कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच।
 तत् कस्मै मां दास्युसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तः हु परीत उवाच। मृत्यवे त्वा
 ददामीति। तः हु स्मोत्थितुं वागुभिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै त्वाऽदामिति।
 तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनांशान्त्रहे वंसतात्।
 स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्रं इति प्रतिब्रूतात्। किं
 प्रथमाः रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां तु इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां
 तु इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य हु तिस्रो रात्रीरनांशान्त्रह उवास। तमागत्य
 पप्रच्छ। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्रं इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाः रात्रिमाश्रा इति। प्रजां तु इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु

इति॑। किं तृतीयामिति॑। साधुकृत्यां तु इति॑। नमस्ते अस्तु भगवु इति॑ होवाच। वरं वृणीष्वेति॑। पितरमेव जीवन्नयानीति॑। द्वितीयं वृणीष्वेति॑॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षिति॑ ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै हृतमन्त्रिं नांचिकेतमुवाच। ततो वै तस्येष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुतो। य उं चैनमेवं वेदा। तृतीयं वृणीष्वेति॑। पुनर्मृत्योर्मेऽपचिति॑ ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै हृतमन्त्रिं नांचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुतो। य उं चैनमेवं वेदा। प्रजापतिर्व प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। ताङ्ग स्वायैव हस्ताय्

दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह् वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वाऽसौ वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह् वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हन्यं ल्लोनाति॥४९॥

[८]

त ए हृतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसम्मित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तत्र तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन् व्यर्धयेत्। स एनुं कामेन् व्यृद्धः। कामेन् व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हृयेरन्। एतमग्निं कामेन् समर्धयति। स एनुं कामेन् समृद्धः॥५०॥

कामेन् समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दते एव प्रजाम्। अभि

स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
वायुरकृद्धिकामः॥५१॥

यथान्युपमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाप्नोत्। यामिदं वायुरकृद्धः।
एतामृद्धिमध्नोति। यामिदं वायुरकृद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। अथ हैनं गोबलो वार्षः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं
पशून्माप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाम्प्रोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनं प्रजापतिर्ज्येष्ठकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो
वै स प्र यशो ज्येष्ठमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते।
त्रिवृद्धै ज्येष्ठम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्येष्ठमाप्नोति। एतां प्रजातिं

प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। अथं हैनमिन्द्रो ज्यैष्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। अथं हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमंजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राङ्महोतुर्धिष्यादुथ्सर्पत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धीरन्। भूयिष्ठादक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्युहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धतो। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधायाँ।

चिति कूप्तिभिरभिमृश्यं। अग्निं प्रणीयोपसमाधायं। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति।
त्वं मग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसुर्धारायाः। अन्नपत्
इत्यन्नहोमः। सूप्त ते अग्ने सुमिधः सूप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तयां लोकमभिजयति। अथो या अस्मिँलोके
देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति।
अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः।
तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तयां
लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो
या अमूरितरा अष्टादशा। य एवामी उरवंश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव
ताभिरभिजयति॥ कामुचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। संवृथ्सुरो वा अग्निर्नाचिकेतः।

तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पूक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासः कर्मकाराः। अहोरात्रे
शंतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धर्माः। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः
सर्वान्कामान्धमपूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धमपूरयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
दक्षिणः पूक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पूक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्वितयः।
अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः।
अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं कामंमग्ने। आशांनां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदंनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्मं जज्ञानं पिता
विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुङ्गं स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो
वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञ-
क्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। एष्टयो हु वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इवु हि
देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशयु वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथं ते सुत्याऽशां भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेथ्यसीति।

स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरंवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्याऽशाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्या हुवा अस्याऽशाऽभवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहाऽशायै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मानु यंजस्व। अथं ते सूत्यः कामो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेथ्यसीति। स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरंवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यः कामोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्यो हुवा अस्य कामो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहा॒ कामाय॒ स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्मा॒॑ब्रवीत्। प्रजापते॑ ब्रह्मणा॑ वै श्राम्यसि। अ॒हमु॑ वै ब्रह्मा॒॑स्मि। मां नु॑
यंजस्व। अथं॑ ते॑ ब्रह्म॑ण्वान्॑ यज्ञो॑ भ॑विष्यति। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकं॑ वेश्यसीति॑। स
ए॒तम॒ग्न्ये॑ कामाय॑ पुरोडाशं॑मष्टाकं॑पालं॑ निरंवपत्। ब्रह्मणे॑ चरुम्। अनु॑मत्यै॑ चरुम्।
ततो॑ वै॑ तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान्॑ यज्ञो॒॑भवत्। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान्॑ हु॑ वा॑
अ॑स्य॑ यज्ञो॑ भ॑वति। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकं॑ विन्दति। य ए॒तेन॑ हु॑विषा॑ यज्ञते। य उ॑
चैनदेवं॑ वेद। सो॑त्रं॑ जुहोति। अ॒ग्न्ये॑ कामाय॑ स्वाहा॑ ब्रह्मणे॑ स्वाहा॑॥। अनु॑मत्यै॑
स्वाहा॒॑ प्रुजापतये॑ स्वाहा॑॥। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॒॑ग्न्ये॒॑ स्विष्ट॑कृते॑ स्वाहेति॑॥५॥

तं यज्ञो॒॑ब्रवीत्। प्रजापते॑ यज्ञेन॑ वै श्राम्यसि। अ॒हमु॑ वै यज्ञो॒॑स्मि। मां नु॑
यंजस्व। अथं॑ ते॑ सत्यो॑ यज्ञो॑ भ॑विष्यति। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकं॑ वेश्यसीति॑। स
ए॒तम॒ग्न्ये॑ कामाय॑ पुरोडाशं॑मष्टाकं॑पालं॑ निरंवपत्। यज्ञाय॑ चरुम्। अनु॑मत्यै॑ चरुम्।
ततो॑ वै॑ तस्य॑ सत्यो॑ यज्ञो॒॑भवत्। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकम॑विन्दत्। सत्यो॑ हु॑ वा॑ अ॑स्य॑
यज्ञो॑ भ॑वति। अनु॑ स्वर्गं॑ लोकं॑ विन्दति। य ए॒तेन॑ हु॑विषा॑ यज्ञते। य उ॑ चैनदेवं॑
वेद। सो॑त्रं॑ जुहोति। अ॒ग्न्ये॑ कामाय॑ स्वाहा॒॑ यज्ञाय॒॑ स्वाहा॑॥। अनु॑मत्यै॑ स्वाहा॒॑

प्रजापतये स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा०ग्रये० स्विष्टकृते स्वाहेति०॥६॥

तमापो०ब्रुवन्। प्रजापते०प्सु वै सर्वे कामाः० श्रिताः। वृयमु वा आपः स्मः। अस्मान्नु यंजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः० श्रियिष्यन्ते। अनु॒ स्वर्गं लोकं वेथ्स्यसीति॑। स ए॒तम्‌ग्रये॒ कामाय पुरोडाशंमृष्टाकंपालं॒ निरंवपत्। अ॒द्यश्चरुम्। अनु॒मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॒न्थसर्वे॒ कामा॑ अश्रयन्त। अनु॒ स्वर्गं लोकम॑विन्दत्। सर्वे॑ हृ वा॑ अ॒स्मिन्कामाः॒ श्रयन्ते। अनु॒ स्वर्गं लोकं विन्दति॑। य ए॒तेन॑ हृविषा॑ यज्ञते। य उ॑ चैनदेवं वेद। सो॒त्रं जुहोति। अ॒ग्रये॒ कामाय स्वाहा०द्यः॒ स्वाहा०। अनु॒मत्यै॒ स्वाहा० प्रजापतये॒ स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा०ग्रये० स्विष्टकृते स्वाहेति०॥७॥

तम्‌ग्निर्बलि॑मानं॒ब्रवीत्। प्रजापते०ग्रये॒ वै बलि॑मते॒ सर्वाणि॑ भूतानि॑ बलि॑ हरन्ति॑। अ॒हमु॑ वा अ॒ग्निर्बलि॑मानं॒स्मि। मां नु यंजस्व। अथ॑ ते॒ सर्वाणि॑ भूतानि॑ बलि॑ हरिष्यन्ति॑। अनु॒ स्वर्गं लोकं वेथ्स्यसीति॑। स ए॒तम्‌ग्रये॒ कामाय पुरोडाशंमृष्टाकंपालं॒ निरंवपत्। अ॒ग्रये॒ बलि॑मते॒ च॒रुम्। अनु॒मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै

तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि बलिः हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा॥। अनुमत्ये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविष्मसि। अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निर्वपत्। अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्ये चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा॥। अनुमत्ये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सूप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवः श्येन्योऽनुवित्तयो नाम। आशा^०
प्रथमा॑ रक्षति। कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्धष्टीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु हृ वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एवं वेदा।
तास्वन्विष्टि। पष्ठोहीवरां दंद्यात्कृ॒सं चां स्त्रियै चाऽभार॑ समृद्धै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्रं आयन्। तपसरूपयः स्वरन्विन्दन्। तपसा
सुपलान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देव॑ हृविषा
विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो
हृ यक्षं प्रथम॑ सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपय यज्ञमागात्। कामवथ्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी प्रथमजा
ऋतस्य। विश्वस्य भूर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताऽ श्रद्धा॑ हृविषा यजामहे। सा

नो लोकम् मृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिंपत्री। आगा॑थ्मत्यः॒ हृविरिदि॑
जुषाणम्। यस्मा॑द्वेवा जंजिरे॒ भुवनं च॒ विश्व॑। तस्मै॒ विधेम॒ हृविषा॑ घृतेन॑॥१२॥

यथा॑ देवैः संधुमाद॑ मदेम। यस्य॑ प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्मा॑द्वेवा जंजिरे॒ भुवनं
च॒ सर्वैः। तथ्मत्यमर्चदुप॑ युज्ञं नु आगा॑त्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो॒ वशे॒
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य॑ मनो॒ वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः॒ सहस्रः॒ सहौयान्।
स नो॑ जुषाण उप॑ युज्ञमागा॑त्। आकृतीनामधिंपत्रिं॒ चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं॒ देवं विपश्चिम्। मनो॒ राजानमिह॑ वर्धयन्तः। उपहृवै॒स्य
सुमतौ॒ स्यांम। चरणं पवित्रं॒ विततं पुराणम्। येन॑ पूतस्तरति॒ दुष्कृतानि॑। तेन॑
पवित्रैण॑ शुद्धेन॑ पृताः। अतिं॑ पाप्मानमरातिं॒ तरेम। लोकस्य॑ द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्वाजमानं॒ महस्वत्। अमृतस्य॑ धारा॑ बहुधा॒ दोहमानम्। चरणं नो॑ लोके॒
सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा॑ भुवः। अनु॑ नो॒ द्यानु॑मतिरन्विदनुमते॒ त्वम्। हृव्यवाहृ॒
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
 स्वर्गो वै नौ लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यंजक्रतुभिरन्वैच्छत्।
 तं यंजक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्।
 तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हु वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इवु हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु
 यंजस्व। अथं ते सत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स
 एुतमा॒ग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। तपसे चुरुम्। अनुमत्यै चुरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य तपो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा॑॥। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑॥। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहा॑ग्नये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१६॥

तङ् श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मानु यंजस्व। अर्थं ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमांग्रेयमृष्टाकंपालं निरंवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा॑ श्रद्धायै स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गये लोकाय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमंब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मानु यंजस्व। अर्थं ते सत्यः सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमांग्रेयमृष्टाकंपालं निरंवपत्। सत्यायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः सत्यमंभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा॑ सत्याय॑ स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये॑ स्वाहा॑।

स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॑ग्र्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ब्रवीत्। प्रजापते॑ मनसा॑ वै श्रांम्यसि। अहमु॑ वै मनो॑स्मि। मां
नु यंजस्व। अथं ते सत्यं मनो॑ भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेध्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॑ष्टाकंपालु॑ निरंवपत्। मनसे॑ चरुम्। अनु॑मत्यै चरुम्। ततो॑ वै तस्यं
सत्यं मनो॑भवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकम॑विन्दत्। सत्यः॑ हु॑ वा अस्यु॑ मनो॑ भवति।
अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य ए॒तेन॑ हु॑विषा॑ यजते॑। य उ॑ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। अग्न्ये॑ स्वाहा॑ मनसे॑ स्वाहा॑॥। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये॑ स्वाहा॑॥। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहा॑ग्र्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चरणम॑ब्रवीत्। प्रजापते॑ चरणेन॑ वै श्रांम्यसि। अहमु॑ वै चरणम॑स्मि। मां
नु यंजस्व। अथं ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेध्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॑ष्टाकंपालु॑ निरंवपत्। चरणाय चरुम्। अनु॑मत्यै चरुम्। ततो॑ वै तस्यं
सत्यं चरणम॑भवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकम॑विन्दत्। सत्यः॑ हु॑ वा अस्यु॑ चरणं भवति।
अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य ए॒तेन॑ हु॑विषा॑ यजते॑। य उ॑ चैनदेवं वेद। सोऽत्र

जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहाौ। अनुमत्ये स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पश्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपांधा अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमाऽ रक्षति। श्रद्धा द्वितीयाम्। सूत्यं तृतीयाम्। मनश्चतुर्थीम्। चरणं पश्चमीम्। अनु हृ वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठोहीवरां दद्यात्कऽसं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनऽ शस्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो हृ वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरहोता दशहोतृणाम्। पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अभिर्होता पश्चहोतृणाम्। वाग्धोता पङ्कोतृणाम्। महाहविरहोता सुसहोतृणाम्।
 एतद्वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
 कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेषुजम्। एषा पुङ्कः स्वर्गस्य
 लोकस्याञ्जुसाऽयनिः सुतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यछद्दिर्दर्शे यावत्तुरसम्। स्वरेति। अनप्नवः सर्वमायुरेति।
 विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
 स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ। एतान्योऽध्यैति।
 अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः।
 एतैरायुष्कामः। प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्तादशंहोतारमुदश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी पत्यौ च।
 दक्षिणतः प्राश्च चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्चं पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राश्च

षड्होतारम्। उपरिष्टात्प्राश्च॑ सुस्थोतारम्। हृदयं यजूँषि पव्यश्च। यथा॒उवकाशं
ग्रहान्। युथा॒उवकाशं प्रतिग्रुहाँलोकं पृणाश्च। सर्वा॑ हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा॑
भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसम्मितश्चेत्व्यः। वज्रो वै रथः। वज्रै॒उव पाप्मानं भ्रातृव्यः
स्तृणुते। पृक्षः सम्मितश्चेत्व्यः। एतावान् वै रथः। यावत्पृक्षः। रथसम्मितमेव चिनुते।
इममेव लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्यैन। स्वरतिरात्रेण। सवौलोकानहीनेन। अथो सत्रेण। वरे॑
दक्षिणा। वरै॒उव वरः स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविशतिर्दक्षिणा ददाति।
एकविश्शो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविश्शः। अमुमेवाऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सुहस्रं ददाति। सुहस्रसम्मितः
स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि॑

वया॑सि॥२९॥

सर्व॑स्याऽस्यै॒। सर्व॑स्यावरुद्ध्यै॒। यदि॑ न विन्देता॑। मन्थानैतावतो॑ दंद्यादोदुनान्
वा॑। अश्वुते॑ तं कामम्॑। यस्मै॑ कामायाग्निश्चीयते॑। पृष्ठोर्हीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा
हि॑ सर्वाणि॑ वया॑सि॑। सर्व॑स्याऽस्यै॒। सर्व॑स्यावरुद्ध्यै॒॥३०॥

हिरण्यं ददाति॑। हिरण्यज्योतिरेव॑ स्वर्गं लोकमेति॑। वासो॑ ददाति॑। तेनाऽस्युः
प्रतिरते॑। वेदितृतीये॑ यंजेता॑। त्रिषंत्या॑ हि॑ देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते॑। तदेतत्पशुबन्धे॑
ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु॑। यो हु॑ वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयितुव्यान्॑ वेद॑॥३१॥

तृप्यति॑ प्रजया॑ पशुभिः॑। उपैन॑ सोमपीथो॑ नमति॑। एते॑ वै चतुर्होतारोऽनुसवनं
तर्पयितुव्याः॑। ये ब्राह्मणा॑ बहुविदः॑। तेभ्यो॑ यद्वक्षिणा॑ न नयैत्। दुर्रिष्टः॑ स्यात्।
अग्निमस्य॑ वृञ्जीरन्। तेभ्यो॑ यथाश्रुद्धं दंद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते॑। नास्याग्निं॑
वृञ्जते॑॥३२॥

हिरण्येष्टको॑ भवति॑। यावदुत्तममङ्गलिकाण्डं॑ यज्ञपरुषा॑ सम्मितम्। तेजो॑

हि॒रण्यम्। यदि॑ हि॒रण्यं न वि॒न्देत्। शर्करा अ॒क्ता उप॑दध्यात्। तेजो॑ घृ॒तम्। सतै॒जसमे॒वग्नि॑ं चिं॒नुते। अ॒ग्निं चित्वा सौ॒त्राम॒ण्या यं॑जेत मैत्रावरु॒ण्या वा॑। वीर्य॑ण् वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽग्निं चिं॒नुते॥३३॥

या॑वदेव वीर्यम्॑। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। ए॒तासामे॒व देवताना॑ः सायुज्यम्। सार्थिता॑ः समानलोकतामाप्नोति। य ए॒तमुग्नि॑ं चिं॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद। ए॒तदेव सा॑वित्रे ब्राह्मणम्। अथो॑ नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्॑। यच्च प्राणिति॑ यच्च न। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप॑ कामुदुघां दधे। तेनरूपिणा॑ तेनु॑ ब्रह्मणा। तया॑ देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सौदा। सर्वा॑ स्त्रियः सर्वान्पुःसः। सर्वं॑ न स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पा॑सवे॒ भूमैः॥३५॥

सङ्ख्याता देवमायया॑। सर्वास्ताः। यावन्तु ऊषाः॑ पशूनाम्। पृथिव्यां पुष्टिरहिताः।

सर्वास्ताः। यावतीः सिक्ताः सर्वाः। अपस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः
शर्करा धृत्यैः। अस्यां पृथिव्यामधिं॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः।
यावतीर्वर्णरुद्धः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषंधीः सर्वाः।
विष्ठिताः पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधिं। सर्वास्ताः। यावन्तो ग्राम्याः पशवः
सर्वे। आरुण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसुर्पिणः।
सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसुः
सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः

सुवर्णः हरितम्। देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामुदघादधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामुदघादधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्थसलिलान्। अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्थसलिलान्। स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्ध्वः सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वविद्युतः सर्वान्थस्तनयित्वून्। हादुनीर्यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्त्रवन्तीः सुरितः। सर्वमफसुचरं च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

या॒श्च कू॒प्या॑ या॒श्च ना॒द्याः॑ समु॒द्रियोः॑। या॒श्च वैश॒न्तीरु॒त प्रा॑सु॒चीर्याः॑। सर्वा॒स्ताः॑।
ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूतोः॑। या॒श्च वर्घ॑न्ति वृष्टयोः॑। सर्वा॒स्ताः॑। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्रतिष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः॑। वा॒युं वया॑ःसि॑ सर्वा॒णि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वा॒स्ताः॑। अग्नि॑ः सूर्य॑ चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्।
सर्वा॒स्ताः॑। सूत्यः॑ श्रद्धां तपो॑ दमम्। नामं रूपं च भूतानाम्। सर्वा॒स्ता॑ इष्टकाः॑
कृत्वा। उपं कामु॒दुघाँ॑ दधे। तेनर॒षिणा॑ तेनु॑ ब्रह्मणा। तया॑ देवतंया॑ऽङ्गिर॒स्वद्धुवा॑
सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॒न्दिव॑ः सर्वा॒न्देवान्दिवि। यच्चा॒न्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वा॒स्ता॑ इष्टकाः॑
कृत्वा। उपं कामु॒दुघाँ॑ दधे। तेनर॒षिणा॑ तेनु॑ ब्रह्मणा। तया॑ देवतंया॑ऽङ्गिर॒स्वद्धुवा॑
सीद। यावती॒स्तारकाः॑ सर्वा॑ः। वितंता रोचुने दिवि। सर्वा॒स्ताः॑। ऋचो॑ यजू॑ःषि॑
सामानि॥४६॥

अथ॒र्वा॑ङ्गिर॒संश्व ये। सर्वा॒स्ताः॑। इति॒हा॒सु॒पुरा॒णं च। सु॒र्पदेव॒जु॒नाश्व ये। सर्वा॒स्ताः॑।

ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वस्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वस्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाङ्श्च केवलान्। सर्वस्ताः।
सर्वान्तून्थसर्वान्मासान्। संवथ्सुरं च केवलम्। सर्वस्ताः। सर्वभूतं सर्व
भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वस्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधां दधे।
तेनरूपिणा तेनु ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राची महुती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्। अर्थर्वणामङ्गिरसां
प्रतीर्ची। साम्नामुदीची महुती दिगुच्यते। ऋग्मिः पूर्वाह्ले दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे
तिष्ठति मध्ये अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः।
ऋग्म्यो जातां सर्वशो मूर्तिमाहः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्। ऋग्म्यो जातं

वैश्यं वर्णमाहुः। युजुर्वेदं क्षीत्रियस्याऽहुर्योनिम्॥ सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो वचं एतदौचुः। आदूरशमुग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सुत्रमासता॥५०॥

तपं आसीद्गृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभंवथ्स्वयम्। सत्यः हु होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज् आसता। अमृतमेभ्य उदगायत्। सुहस्रं परिवथ्सुरान्। भूतः हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदः सर्वः सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः। सदस्या क्रृतवोऽभवन्। अर्धमासाश्व मासाश्व। चमसाध्वर्यवोऽभंवन्। अशः सुद्विष्टुणस्तेजः। अच्छावाकोऽभंवद्यशः। क्रृतमेषां प्रशास्ताऽर्सीत्। यद्विश्वसृज् आसता॥५२॥

ऊर्ग्राजानुमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टुद्वाव्यनः। यद्विश्वसृज् आसता। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ठीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषीं सत्यम्।

श्रुद्धा हैवायं जथस्वयम्। इरा पल्ली विश्वसृजाम्। आकूतिरपि नद्वुविः॥५३॥

इधम् ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽवहतामुभे। वागेषा ए सुब्रह्मण्याऽऽसीत्।
छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहः। सङ्खस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे
पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्यां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य
गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नामौ। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण
पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मान ए सम्पराये।
एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पश्चपश्चाशतस्त्रिवृतः संवथ्सराः। पश्चपश्चाशतः पश्चदशाः। पश्चपश्चाशतः सप्तदशाः।
पश्चपश्चाशत एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवथ्सरम्। एतेन वै विश्वसृजः

इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त। तस्मा["]द्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते।
 ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्थितां
 समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैन्त्याहुः। येभ्यश्चैन्त्याहुः॥५६॥३५॥

[९]

॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

